

Random Schokland is het verenigingsorgaan van de *Vrienden van Schokland*, ingeschreven bij de Kamer van Koophandel te Lelystad onder nr. 40059053.

BESTUUR VRIENDEN VAN SCHOKLAND

Voorzitter

H. Scholtmeijer; tel. 0527 620490

Secretaris

C. Hendrix-Mocking; tel. 0527 652771
Oud Emmeloorderweg 18, 8308 PK Nagele
E-mail: fam.hendrix@hetnet.nl

Penningmeester

D.E. Roemers; tel. 06 104 148 86

Ledenadministratie

T.V. Hersevoort; tel. 0527 613 740
Orionstraat 15, 8303 AT Emmeloord
E-mail: t.v.hersevoort@ziggo.nl

Overige leden

C.J. Bolle; B.J. Grotenhuis

Adviseur

H. Kloosterman; Museum Schokland,
tel. 0527 251396

REDACTIE RONDON SCHOKLAND

Redactie-adres

J.H. Hollestelle; tel. 038 3329944
Scheerling 199; 8265 GG Kampen
E-mail: redactie@VvS-Schokland.nl

Overige leden

L. van Duivenboden, L. Kaan;
H. Scholtmeijer.

CONTACTPERSONEN

R. Rijs, *Stichting het Flevolandschap*
B. van Tilburg, *RCE Lelystad*
contactadres: *Nieuw Land Erfgoedcentrum*

CULTUURHISTORISCHE INFORMATIE

www.VvS-Schokland.nl
www.schokland.nl
www.nieuwlanderfgoedcentrum.nl
www.flevolandbovenwater.nl

www.flevolandschap.nl

CONTRIBUTIE

Volwassenen € 15,-; huisgenootleden € 5,-;
jeugdleden € 3,75.

ING-Bank: NL30INGB0001179970 of
Rabobank: NL75RABO034 65 56 813
t.n.v. Penningmeester VvS te Emmeloord.
Beëindiging lidmaatschap schriftelijk vóór
1 september van het lopende jaar.

In dit nummer:

► Vereniging

Beste *Vrienden* 2
Redactie

Donderdagavond- en zondagmiddaglezingen
in het seizoen 2014-2015 3
Corry Hendrix

Muziek in Museum Schokland
Klassiek op zondag 5
Museum Schokland

Activiteiten van het Flevo-Landschap 6
Nathalie Rooze

Boekbespreking "De kogel door de kerk" met het
verhaal "Elba in de Zuiderzee": Urk van 1914-
1918 door Albert van Urk (†) 8
Hans Crebas

► Artikelen

De Grote Waard, de Noordoostpolder en
het Werelderfgoed Schokland 11
Aaldert Pol

Jaap Potuyt, fotograaf van
de Rijkdienst IJsselmeerpolders 24
Saskia van der Made-Potuyt

Schokland & Vrienden van Schokland 30
Joop Masséus

Van Kirkham naar Krakov 32
Bill Cottam (deel 5 uit 7)

ISSN 2214-2215

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen of vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de auteursrechten voor de illustraties en foto's te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de redactie wenden.

Artikelen voor het lentenummer dienen uiterlijk op 1 februari 2015 bij de redactie binnen te zijn.

HERFST 2014

Beste Vrienden

Kortgeleden bereikte ons het nieuws van het overlijden van Wim Boxem uit Lelystad. In 2009 is Wim Boxem, na jarenlang cursist te zijn geweest, ook een jaar coördinator geweest van de cursus Archeologie van de *Vrienden van Schokland*. We wensen zijn nabestaanden veel sterkte met dit verlies.

In deze editie een boekbespreking door Hans Crebas over de laatste publicatie van auteur Albert van Urk die op 19 augustus jongstleden overleed. Voor de bundel "De kogel door de kerk?" schreef Albert van Urk een verhaal met als titel "Elba in de Zuiderzee" over het krijgsgevangenkamp uit de Eerste Wereldoorlog op Urk. Albert van Urk publiceerde in 2011 (*De Vriendenkring*, editie 51-2) nog een artikel in ons blad met als titel "Toen de klokken zwegen" over de bronzen klokken die vlakbij Urk in het water van het IJsselmeer belandden om ze uit handen van de Duitse bezetter te houden die ze wilden omsmelten voor de oorlogsindustrie.

Albert van Urk was vlak na de oprichting de eerste drukker van *De Vriendenkring*, het tijdschrift van de *Vrienden van Schokland*, thans *Rondom Schokland*

Aaldert Pol heeft een bijdrage over de polder "De Grote Waard" die tijdens de Sint Elizabethsvloed van 1421 in de golven verdween en veranderde in de Biesbosch.

Saskia van der Made, de dochter van Jaap Potuyt, schreef een artikel over haar vader die van 1947 tot 1984 de fotograaf van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders was. Er worden duizenden foto's van Potuyt bewaard in de archieven van Flevoland.

In deze editie zijn twee gedichten opgenomen van Joop Masséus.

We sluiten deze editie 54-4 van *Rondom Schokland* af met deel 5 uit het verhaal van Bill Cottam die in januari 1944 in een *Lancaster* bommenwerper neerstortte bij Marknesse maar die crash met zijn parachute overleefde.

Veel leesplezier

Hans Hollestelle

Donderdagavond- en zondagmiddaglezingen in het seizoen 2014-2015

Corry Hendrix

In het lopende lezingenseizoen worden tot en met april 2015 door de vereniging Vrienden van Schokland weer een serie lezingen georganiseerd op zondagmiddagen (15:00 uur) in Museum Schokland en op donderdagavonden (20:00 uur) in de kelderzaal van de Nieuw Jeruzalemkerk in Emmeloord.

Alle lezingen zijn voor onze leden gratis toegankelijk. Niet-leden betalen de entree van het Museum Schokland of van de Nieuw Jeruzalemkerk. U bent ook dit seizoen weer van harte uitgenodigd voor de lezingencyclus van de vereniging Vrienden van Schokland.

In de maand december worden er geen lezingen georganiseerd .

Donderdag 15 januari 2015

om 20:00 uur in de kelderzaal van de Nieuw Jeruzalemkerk in Emmeloord.
Kees Meeuwsen: *Onderwaterzetting van de Wieringermeerpolder.*

Wat aan het einde van de Tweede Wereldoorlog ook dreigde voor de Noordoostpolder werd werkelijkheid voor de Wieringermeer. De Duitse bezetter blies een stuk dijk langs het IJsselmeer met springstoffen op en de pas aangelegde polder liep weer onder water.

Kees Meeuwsen doet verslag van de dramatische gebeurtenissen aan het einde van de oorlog, toen de afloop ervan allang was beslist.

Zondagmiddag 22 februari 2014
om 15:00 uur in Museum Schokland.

Ed Voigt met een lezing over Dr.Ir. Cornelis Lely. De naam van Lely wordt vereenzelvigd met de Zuiderzeewerken, maar hij heeft veel meer voor ons land en de rest van de wereld betekend.

Enige tijd geleden heeft Ed Voigt het dagboek van Lely ontdekt over zijn reis in 1928 naar de VS waar hij voor

*Bewoners van de Wieringermeer kijken vanaf het dek van een schip naar het dorp Middenmeer dat onder water staat nadat de Duitse bezetter op 17 april 1945 de sluisen van de polder open had gezet.
Bron: www.Commons.wikimedia.org*

Het eerste monument dat bij "Woeste Hoeve" werd geplaatst ter herinnering aan de 117 mensen die op 8 maart 1945 werden geëxecuteerd als vergelding voor de mislukte moordaanslag op de Duitse SS-generaal Hanns Rauter. Er werden, verspreid over Nederland in totaal 263 mensen geëxecuteerd voor deze moordaanslag. Voor de executie is uiteindelijk maar één persoon veroordeeld. De gruweldaad is in maart 2015 precies 70 jaar geleden.
Bron: www.historiek.net

11 universiteiten lezingen gaf over zijn plannen aangaande de Zuiderzee. Lely was tussen 1902-1905 gouverneur in Suriname waar, onder zijn leiding, de Lawa-spoorweg werd aangelegd. In 1921 was Lely op het Congres der Volkerenbond (latere VN) in Barcelona. Het jaar daarna, in 1922 maakte Lely een verkenningstrek over verbreding van het Suezkanaal in Egypte/Palestina. Ed Voigt brengt Cornelis Lely met een lezing en een aantal presentatiepanelen onder de aandacht.

Donderdagavond 19 maart 2015

om 20:00 uur in de kelderzaal van de Nieuw Jeruzalemkerk in Emmeloord. **Richard Schuurman:** over zijn boek "Spoor naar Woeste Hoeve" Schuurman heeft zijn zoektocht naar de Poolse Mustang-piloot Czeslaw Oberdak beschreven in een fascinerend boek. Czeslaw Oberdak kwam op 30 mei 1944 iets ten zuiden van Ommen bij Dalmsholte neer na een motorstoring met zijn escortejager. In het boek leidt het spoor langs onderduikadressen en het geeft een gedetailleerde beschrijving van de hulp die de Ondergrondse gaf aan de verschillende categorieën mensen die niet meer de straat op konden – Joden, mannen die zich onttrokken

aan de *Arbeitseinsatz* en neergekomen geallieerde piloten. Het boek vertelt over een Sinterklaasfeest in Amsterdam dat op Czeslaw Oberdak wel een heel vreemde indruk moet hebben gemaakt. In het boek zijn unieke onderduikfoto's hiervan afgedrukt. Het was wel de laatste leuke avond in het leven van Oberdak, want op 6 december 1944 leek het niet meer veilig op het onderduikadres en verhuisde hij per fiets naar de Veluwe.

Hij werd bij toeval ontdekt in een drukbevolkte onderduikershut in de bossen en hij werd als 'Todeskandidat' gearresteerd en in gevangenis "De Kruisberg" in Doetinchem gevangen gezet. In de ochtend van 8 maart werd een groep van 25 mannen uit "De Kruisberg" opgehaald om bij "Woeste Hoeve" geëxecuteerd te worden. Dat Oberdak bij de geëxecuteerden zat, bleek pas jaren later.

Tijdens zijn onderzoek stuitte Richard Schuurman in de bestaande literatuur op zoveel onbevredigende details, dat hij besloot op zoek te gaan naar zoveel mogelijk originele bronnen. Zijn speurwerk bracht hem naar archieven in Amsterdam (NIOD), Den Haag, Apeldoorn, Hannover en Brussel. De resultaten worden in zijn boek zeer gedetailleerd beschreven.

Donderdagavond 16 april 2014

om 20:00 uur in Museum Schokland de **Jaarvergadering** van de vereniging *Vrienden van Schokland*. Na de pauze van de Jaarvergadering van de vereniging *Vrienden van Schokland* komt **Willy Schutte** vertellen over tulpen. Willy Schutte was jarenlang bollenteler. Daarna was hij 8 jaar lang Wethouder voor de Noordoostpolder.

U bent weer van harte uitgenodigd voor de lezingen van de *Vrienden van Schokland*.

Klassiek op zondag

Museum Schokland

In Museum Schokland vinden er tot april 2015 een aantal muziekuitvoeringen plaats. Ze worden gehouden op zondagmiddagen om 16:30 uur. De toegangsprijs bedraagt € 12,00. Voor meer informatie over de muziekuitvoeringen kunt u kijken op www.schokland.nl.

14 december 2014

Petra Somlai, pianoforte.
Werken van J.C. Bach, Mozart
en Hummel.

4 januari 2015

Nieuwjaarsconcert.
Apollo Ensemble.

11 januari 2015

Örze Adam altviool & Quirine
Scheffers, viool.
Werken van Mozart, Bach en Martinu.

25 januari 2015

Marijke & Matthijs, cello & piano.
Werken van o.a. Piazzolla.

8 februari 2015

Duo Wouters van den Oudenwijer &
Groeneveld, klarinet & cello.
Werken van Bach, Stravinsky en
Beethoven.

22 februari 2015

Gesto Antico, strijktrio.
Werken van Beethoven.

8 maart 2015

Erasmus Trio, piano, viool en cello.
Werken van Hummel, Pärt en Brahms.

22 maart 2015

Duo Smits & van Regteren Altena,
cello & contrabas.
Werken van o.a. Rossini en Schnittke.

MUSEUM

Activiteiten van het Flevo-Landschap

Nathalie Rooze

Het Flevo-Landschap beheert een groot aantal natuurgebieden in Flevoland. Regelmatig worden er rondom Schokland, maar ook in andere delen van Flevoland activiteiten georganiseerd voor het publiek. Op deze manier probeert het Flevo-Landschap het publiek bekend te maken met de grote verscheidenheid aan natuurgebieden die zij in hun beheer heeft.

Kijk voor het actuele programma op www.flevolandschap.nl of via telefoon 0320-286130.

**Doe-middag in De Gesteentetuin
Elke eerste en derde zondag van de maand, 12.00 – 16.00 uur**

In bezoekerscentrum De Gesteentetuin is er elke eerste en derde zondag van de maand een Doe-middag voor het hele gezin. Het programma is steeds weer anders. Aanmelden is niet nodig.

Locatie: Bezoekerscentrum
De Gesteentetuin
Keileemweg 1
8319 AC Schokland

Steengoed!

Waarom Schokland en Gesteentetuin onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden

Zaterdag 13 december, 15.00 – 17.00 uur

Maak een reis door de tijd in de Gesteentetuin nabij Schokland. Deze reis begint zo'n 200.000 jaar geleden. Enorme gletsjers duwden toen grote hoeveelheden gesteente vanuit Scandinavië naar Nederland. Ga met de gids op verkenning door de tuin, want hier zijn nog steeds deze miljoenen jaren oude resten te zien.

Start: Bezoekerscentrum De Gesteentetuin op Schokland, Keileemweg 1, 8319 AC Schokland
Begunstigers gratis, niet-begunstigers € 3,50 en kinderen t/m 12 jaar € 2,50.
Aanmelden is noodzakelijk en kan dagelijks van 12.00 – 16.00 uur via telefoon: 0320-286130.

Impressie van het bezoekerscentrum in de Gesteentetuin.

Foto: Het Flevo-Landschap

Vollemaanwandeling

Zaterdag 3 januari, 19.00 uur

Een spannende wandeling voor jong en oud: beleef de natuur van Schokland in de avond, bij het schijnsel van de maan! Na afloop is er warme chocolademelk en koffie in het bezoekerscentrum.

Start: Bezoekerscentrum

De Gesteentetuin op Schokland, Keileemweg 1, 8319 AC Schokland
Begunstigers gratis, niet-begunstigers € 3,50 en kinderen t/m 12 jaar € 2,50.
Aanmelden is noodzakelijk en kan dagelijks van 12.00 – 16.00 uur via telefoon: 0320-286130.

Historische winterwandeling Schokland

Zaterdag 24 januari, 14.00 uur

Een wandeling over Schokland met een historisch tintje voor het hele gezin. Onderweg vertelt de gids van alles over de boeiende geschiedenis van dit voormalige eiland in de Zuiderzee. De wandeling wordt afgesloten met warme chocolade of koffie in het bezoekerscentrum.

Start: Bezoekerscentrum

De Gesteentetuin op Schokland, Keileemweg 1, 8319 AC Schokland
Begunstigers gratis, niet-begunstigers € 3,50 en kinderen t/m 12 jaar € 2,50.
Aanmelden is noodzakelijk en kan dagelijks van 12.00 – 16.00 uur via telefoon: 0320-286130.

Valentijnstocht

Zaterdag 14 februari, 14.00 uur

Wat is er romantischer dan een heerlijke Valentijntocht op Schokland en na afloop samen liefdespannenkoeken eten?

Start: Bezoekerscentrum

De Gesteentetuin op Schokland, Keileemweg 1, 8319 AC Schokland
Begunstigers € 5,-, niet-begunstigers € 7,50.

Aanmelden is noodzakelijk en kan dagelijks van 12.00 – 16.00 uur via telefoon: 0320-286130.

Historische winterwandeling Schokland

Zondag 15 februari, 10.00 uur

Een wandeling over Schokland met een historisch tintje voor het hele gezin. Onderweg vertelt de gids van alles over de boeiende geschiedenis van dit voormalige eiland in de Zuiderzee. De wandeling wordt afgesloten met warme chocolade of koffie in het bezoekerscentrum.

Start: Bezoekerscentrum

De Gesteentetuin op Schokland, Keileemweg 1, 8319 AC Schokland
Begunstigers gratis, niet-begunstigers € 3,50 en kinderen t/m 12 jaar € 2,50.
Aanmelden is noodzakelijk en kan dagelijks van 12.00 – 16.00 uur via telefoon: 0320-286130.

*In de gesteentetuin kun je regelmatig stenen laten doorzagen.
Foto: Het Flevolandschap*

‘Elba in de Zuiderzee’: Urk van 1914-1918

De laatste historische bijdrage van Albert van Urk

Door: Dr. Hans Crebas

Hij mocht het zelf niet meer meemaken: de presentatie van het boek "De kogel door de kerk?" over het Nederlandse christendom en de Eerste Wereldoorlog. Historicus Albert van Urk schreef daarvoor met de van hem bekende precisie en onafhankelijkheid van geest een belangrijk hoofdstuk over de geschiedenis van Urk tijdens de Eerste Wereldoorlog. Volgens een bekend gezegde zou Urk het liefst overal buitengelaten willen worden, maar Albert van Urk maakt duidelijk dat de wereld zich wel met Urk bemoeide, ook toen Urk nog een armoedige rots in de branding was van de woelige Zuiderzee.

Albert van Urk stelt in zijn bijdrage heel verschillende aspecten aan de orde: van krijgsgeschiedenis en visserij-geschiedenis tot kerkgeschiedenis. Dat tekent hem als veelzijdig geïnteresseerd persoon, waarbij de lokale geschiedenis van Urk de verbindende factor is. Het is een blijk van wetenschappelijke erkenning dat Albert van Urk gevraagd werd een artikel aan te leveren voor een bundel die geschreven werd door hoogleraren en andere academici. Het werd zijn laatste bijdrage, bevochten op tanende krachten. Hieronder zal ik een korte schets geven van een aantal onderwerpen die in zijn artikel aan de orde komen.

Interneringskamp

Welbekend is het interneringskamp op Urk dat plaats moest bieden aan vluchtgevaarlijke officieren uit

voornamelijk België, Engeland en Frankrijk, die om wat voor reden dan ook over de grens waren gekomen. Om de Nederlandse neutraliteit strikt te kunnen handhaven werden zij verbannen naar "Elba in de Zuiderzee". Op 31 december 1915 bevonden zich in het kamp 39 officieren: 30 Belgische, zeven Engelse en twee Franse. Deze werden bewaakt door twee officieren en 59 Urker soldaten, een welkome extra bron van inkomsten voor de lokale bevolking. Een bijzonder probleem was wel dat de geïnterneerden overwegend katholiek waren en er voor hen geen geestelijke verzorging voorhanden was. Urk was immers voor 99,9 % protestants. Daarom werden zij af en toe met de torpedoboot de Hr. MS. Makjan – die als waakhond ter zee fungeerde rond eiland Urk –, naar Kampen overgebracht voor de bediening van de Heilige Mis. Ook kwam het voor dat

*Albert van Urk
(1938-2014)*

een Belgische legeraalmoezenier per boot van Kampen naar Urk afreisde. In een enkel geval bediende hij zelfs de mis in het huis van de enige katholieke bewoner van Urk, een zekere heer D.W. Bouchier.

Duitsland was aanvankelijk geen vijand

Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog was de overwegend gereformeerde bevolking van Urk bepaald niet pro-Engels of pro-Frans. Zo lag de Boerenoorlog in Zuid-Afrika nog vers in het geheugen, waarbij de Transvaalse Boeren als bloedbroeders werden gezien. Boeken als "De leeuw van Modderspruit" en "De held van Spionkop" waren razend populair. Albert van Urk verhaalt hoe zijn moeder, de dichteres Mariap van Urk, nog in de jaren 1940 een lied zong uit die tijd: 'Arme vrouw en kinderen / Stuurt men naar de moord'naarskampen henen / O, wat een schande! / Lage wraak van Engeland.'

Onderwijzers op Urk hadden aan het begin van de twintigste eeuw nauwe banden met Zuid-Afrika. Twee daarvan vertrokken als vrijwilliger om met de Boeren tegen de Engelsen

te vechten, terwijl een derde van het onderwijzerskorps uit Zuid-Afrika afkomstig was. En wat de Fransen betreft: de feestelijke viering in 1913 van honderd jaar onafhankelijkheid en de afwerping van het Franse juk lag nog vers in het geheugen. Ook stonden er economische belangen op het spel: Urker Zuiderzeevissers waren in sterke mate afhankelijk van de haring- en ansjovisexport naar Duitsland. Visserlui monsterden niet alleen aan op de Katwijkse en Scheveningse loggervloot, maar ook bij Duitse reders. Pas toen veel slachtoffers op zee vielen door Duitse oorlogshandelingen en de ware aard van het agressieve Duitsland tot de

De boeken, respectievelijk uit 1900 en 1901 van de auteur L. Penning over de twee Boerenoorlogen tegen de Britten in Zuid-Afrika (1880-1881 en 1899-1902).

*"Elba in de Zuiderzee"
In de Eerste Wereldoorlog was er op Urk een krijgsgevangenkamp om buitenlandse militairen die in het neutrale Nederland terecht waren gekomen gevangen te houden zolang de oorlog duurde.
Bron: www.flevolandsgeheugen.nl*

*De torpedoboot
Hr. Ms. Makjan
(1898-1918)
patrouilleerde
tijdens de Eerste
Wereldoorlog in de
wateren rondom Urk
ter bewaking van de
krijgsgevangenen op
het eiland.
Bron: Marine-
museum, Den
Helder.*

bevolking doordrong, draaide de stemming om naar een meer vijandige houding.

Oorlogsslachtoffers

Albert van Urk haalt het welbekende boek "Een zee van tranen" van Jurie van den Berg aan om duidelijk te maken dat veel opvarenden van de Nederlandse vissersvloot tijdens de Eerste Wereldoorlog op zee zijn omgekomen: 'Tussen augustus 1914 en december 1919 gaan 213 schepen ten onder en verliezen 1022 man hun leven op zee. Hieronder zitten drie Urker vaartuigen en 21 vissers, welke door oorlogshandelingen zijn omgekomen.' Vooral losgeslagen zeemijnen die langs de kust drevan waren een grote bedreiging voor de visserman in die jaren. Moreel dieptepunt in de oorlogshandelingen was voor de Urker bevolking de beschieting van de IJM 274 door een Duitse onderzeeboot. Toon Bakker voer hierop als schipper en hij raakte door doelgericht mitrailleurvuur dodelijk gewond. Albert van Urk schrijft hierover: 'Op Urk werd het schietincident met grote verslagenheid ontvangen. Met een botter op een mijn lopen, daar hield eigenlijk iedere visserman rekening mee als hij op maandag naar zee ging, al sprak hij daarover niet, want daarop rustte een taboe. Maar hier was in koelen bloede een moord gepleegd op een burger van een neutrale natie. Bij sommigen, vooral bij jonge

vissers, sloeg de verslagenheid om in verontwaardiging en woede.'

Een oordeel van God

De Eerste Wereldoorlog, een van de grootste catastrofes uit de geschiedenis door de vernietiging van jonge mensenlevens op industriële schaal, wordt tegenwoordig over het algemeen beschouwd als een noodlottige ramp. Voor de bevolking van Urk lag dat in die tijd echter anders. Voor zover de schaarse bronnen dat duidelijk kunnen maken was men van mening dat de oorlog een 'oordeel van God' was en een straf op de zonde. Volgens Albert van Urk waren de predikanten op Urk en de schrijvers van de plaatselijke krant het daarover wel eens. Zo staat op 19 september 1914, honderd jaar geleden dus, in *De Urker Courant* onder de kop 'Oorlog' de volgende meditatie: 'Geheel Europa voelt thans de geduchte slagen van Gods roede. Het woord van den Bijbel: 'Er zullen komen oorlogen en geruchten van oorlogen' zijn door de wereld niet geloofd. (...) Onze dagen zijn zo leerzaam. De Heere God komt tot de volkeren van de aarde met zijn oordelen.'

Het is typerend voor de stijl van de historicus Albert van Urk dat hij dergelijke opvattingen niet veroordeelt of relativeert. Hij stelt ze vast in het kader van de heersende tijdgeest en de vreselijke woelingen van het toenmalige wereldgebeuren. We mogen dankbaar zijn dat hij dit verhaal over 'zijn Urk' nog aan ons mocht vertellen.

Bronnen

Enne Koops en Henk van der Linden (red.) (2014) "De kogel door de kerk?" Uitgeverij ASPEKT.

(Dit artikel verscheen eerder in *Het Urkerland* van 23 oktober 2014.)

###

HOOFDARTIKELEN

De Grote Waard, de Noordoostpolder en het Werelderfgoed Schokland

Aaldert Pol

Een fiets-/vaartocht door de Biesbosch en een bezoek aan het Biesbosch-museum in de gemeente Werkendam brachten veel verrassingen. Nooit geweten dat op de plaats van de huidige Biesbosch in 1282 al een polder lag ter grootte van 45.000 ha – De Grote Waard! Die polder ging ten onder in de Sint Elisabethsvloed (1421). De zee nam en gaf ruim 500 jaar later – in 1942 – de Noordoostpolder terug (50.000 ha). In die polder kregen de dorpen de namen van de in dat gebied verdrinken dorpen. Van het eens zo uitgestrekte veengebied in de Zuiderzee bleef alleen Schokland boven water. Het werd in 1995 Nederlands eerste Werelderfgoed. In dit artikel wordt een poging ondernomen om de drie – De Grote Waard, de voorgeschiedenis van de Noordoostpolder (Flevoland) en Schokland – in één artikel samen te vatten.

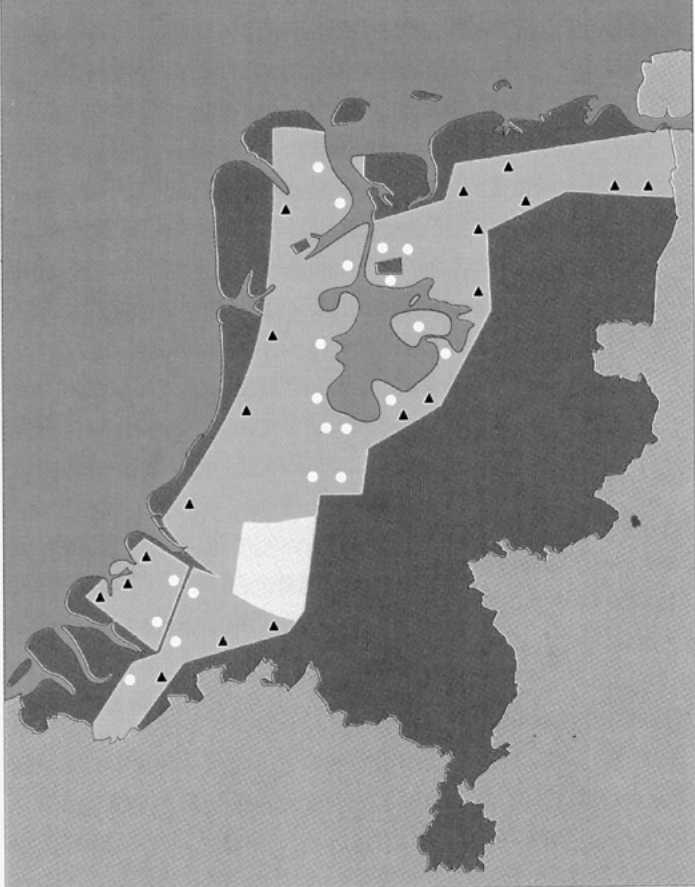
De Lage Landen in de late Middeleeuwen

De Lage Landen bestonden in de late Middeleeuwen uit een conglomeraat van kleine staatjes die veel onderlinge twisten kenden. Formeel behoorde 'ons land' tot toen het Duitse rijk, maar door

de ligging aan de periferie was het nog van weinig belang. Omstreeks 800 was Nederland dun bevolkt met tussen de 100.000 tot 150.000 inwoners. Met de ontginning van de vele veengebieden, de zogenaamde Grote Ontginning (900-1300), nam de bevolking toe tot

Aaldert Pol was jarenlang docent Geschiedenis in Emmeloord. Thans is hij freelance publicist en historicus.

*Lage Landen
en het veen.
Bron: Maarten
Slooves, Grave.*

tegen de 1 miljoen. De ontginningen strekten zich uit over heel Nederland. We beperken ons tot de Grote of Zuid-Hollandse Waard en het gebied waar later de Noordoostpolder en de Flevopolders zouden ontstaan. Voor de explosieve groei van de bevolking zijn verschillende verklaringen gegeven. Na de Noormannentochten kon een meer stabiel bestuur ontstaan en werden grootschalige ontginningen mogelijk. Door technische verbeteringen van ploeg, eg en de vervanging van ossen door paarden kon de voedselproductie verhoogd worden. Over het hoe van de kolonisatie van het veen is enig inzicht in de samenleving

van toen wenselijk. Na het vertrek van de Romeinen volgde een periode van verval en slechte verbindingswegen. Er ontstonden kleine productie-eenheden die in eigen behoeften konden voorzien. Het systeem werd bekend onder de naam domaniale of hofstelsel. Een *dominus* (heer) beheerde een domein – een grote hofstede met ‘toebehoeren’ – in leen (meestal) ontvangen van de koning, graaf of bisschop. De hofstede wordt ook wel vronhoeve genoemd (Frohn–heer). Op een hofstede woonden en werkten mensen met vele verplichtingen. De lijfeigenen – nauwelijks meer voorkomend in Nederland – waren in feite slaven, de horige boeren waren verplicht tot herendiensten en betaling van pacht (veelal in *natura*), de geestelijken waren verantwoordelijk voor het zielenheil en hadden de zorg voor zieken en armen. Door de aanwezigheid van ambachtslieden als schoenlappers, kleermakers, smeden en timmerlieden was zelfvoorziening mogelijk. Vrijwel alle klassen van de maatschappij moesten hun bestaan vinden in de opbrengst van de grond, al werd in steden als Geertruidenberg en Dordrecht de handel steeds belangrijker.

De Grote of Zuidhollandse Waard

Het blijft een opmerkelijk gebeuren dat er in Holland – aan het eind van de Middeleeuwen – een polder tot stand kwam ter grootte van 45.000 ha. We weten sedert de droogmaking van de Noordoostpolder dat voor zoiets een grootschalige organisatie noodzakelijk is en dat moet in de Middeleeuwen – met al die kleine staatjes – een uiterst moeilijk karwei zijn geweest. Het zijn de Hollandse graven geweest die een belangrijke rol speelden in het (dwingend) bundelen van krachten.

In de geschiedenisboekjes is Floris V (1256-1296) vooral bekend geworden als de graaf die samenwerking zocht met boeren en burgers en de bijnaam kreeg van *der keulen God*. Ieder kent het dramatisch einde van de graaf na de vlucht uit het Muider slot. Gijsbrecht van Aemstel, Herman van Woerden en Gerard van Velzen werden bekend als de moordenaars. Minder bekend is Floris' inzet in Leiden waar hij de lakennijverheid bevorderde. Ook was hij nauw betrokken bij de ontginningen van het veen. Zo was de oprichting van hoogheemraadschappen vooral zijn werk. Deze waterschapsbesturen bevorderden het gezamenlijk optreden tegen het water. De graaf had daar ook zelf belang bij, want hij kon met die ontginningen zijn macht en inkomsten vergroten. Grond was een lucratief bezit. Kapitaalkrachtige ondernemers bleken over voldoende geld en ambitie te beschikken om het veen te ontginnen. De Grote Waard werd niet, gelijk de Noordoostpolder, in een keer drooggemalen maar kwam stapsgewijs tot stand. Voordat de ringdijk werd gesloten waren er reeds kleine nederzettingen, gegroepeerd rond een kapel/kerk. Het gebied was zeer aantrekkelijk voor bewoning. Door overstromingen van vooral enkele Maasaftakkingen was een vruchtbaar klei-op-veenlandschap ontstaan. Met op terpen gebouwde huizen was een redelijk veilig wonen mogelijk.

De afronding tot polder van maar liefst 45.000 ha werd mogelijk toen de Maas een nieuwe bedding koos. De Oude Maas werd afgedamd en de ringdijk voltooid. Op dat moment was de Grote- of Zuidhollandse Waard een feit (1282). Bij Broek werd een sluis gebouwd waarmee het overtollige water bij eb kon afvloeien. In de loop der tijd ontstonden er circa 30 parochiedorpen.

Herkomst pioniers

Over de herkomst van de pioniers is maar weinig bekend. Het ligt wel voor de hand dat Geertruidenberg en Dordrecht veel arbeidskrachten hebben geleverd. In die steden bevond zich niet alleen een rijk patriciaat maar waren ook veel werklozen. In de Middeleeuwen was vaak veel armoede. Geertruidenberg verkreeg als

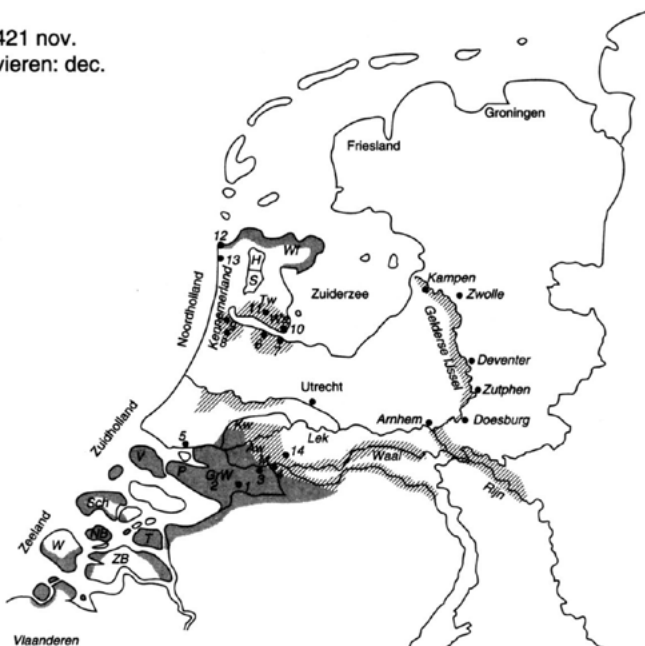
Kaart uit waarschijnlijk 17e eeuw met omvang Grote- of Zuidhollandse Waard.

Bron: De Biesbosch.

De gevolgen van de Sint Elisabethsvloed.

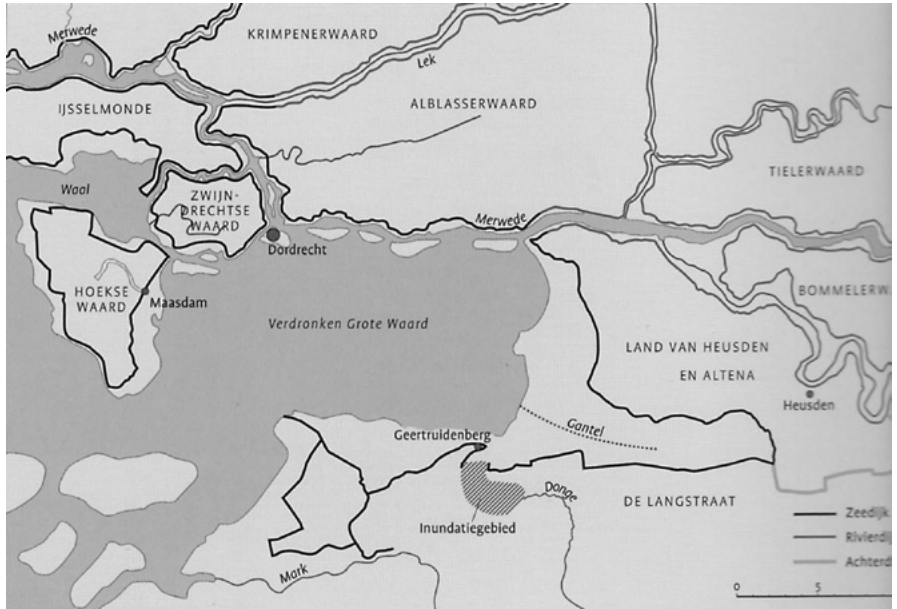
Bron: Wikipedia

1421 nov.
rivieren: dec.

W	Walcheren	M	Menwede	1	Dordrecht
NB	Noordbeveland	Wa	Waterland	2	Broek
ZB	Zuidbeveland	Tw	Twisk	3	Werkendam
S	Schouwen	WF	Westfriesland	4	Steuwijk
T	Tholen	H	Heerhugowaard	5	Rotterdam
V	Voome	S	Schermer	6	Amsterdam
P	Putten	Kw	Krimpenerwaard	7	Diemen
GRW	Grote Waard	Aw	Alblasserwaard	8	Haarlem
				9	Spaarnwoude
				10	Durgerdam
				11	Coستاan
				12	Petten
				13	Schoorl
				14	Arkel

*Verdronken
Grote Waard.
Bron: Bosatlas
Geschiedenis van
Nederland, 2011.*

eerste plaats in het graafschap Holland stadsrechten. Toch was het Dordrecht, de stad aan de Merwede, die zich tot de belangrijkste handelsstad van Holland ontwikkelde. Al in de 12^e eeuw had de stad het muntrecht van de graaf ontvangen en werd zij een stapelplaats voor graan, wijn en hout. Niet alleen uit bovengenoemde steden kwamen de arbeidskrachten. Bekend is dat er ook

ontginners kwamen uit de omgeving van Tiel. In Erkenstrude moet een groot arbeiderskamp zijn geweest. Bij de kolonisatie van de Noordoostpolder speelden aspirant-boeren een belangrijke rol, en we kunnen veilig aannemen dat dat ook het geval is geweest bij de aanleg van de Grote Waard. Het eerder genoemde hofstelsel bevorderde het leveren van arbeidskrachten. Er was in dit stelsel vaak sprake van verborgen werkloosheid. Uittreden uit een hof was in de Middeleeuwen nauwelijks mogelijk. In de ontgonnen gebieden waren nieuwe kansen. De verschuldigde belasting (tijns of cijns – denk aan ons woord accijnzen) was er minder hoog. Ook kerk en kloosterorden hadden belang bij de aanwinst van nieuwe gronden. Zo ontstonden er in de Grote Waard circa 30 parochiekerken. Over de verkaveling van de nieuwe gebieden is weinig bekend. In de nabijgelegen Anthonypolder en de polder Oud Heineoord vond strokenverkaveling plaats en mogelijk is dat ook het geval geweest in de Grote Waard. Zekerheid is er niet

Paneeltje (omstreeks 1470). De inwoners van Wieldrecht gaven een thans onbekende schilder opdracht een altaarstuk te vervaardigen gewijd aan de heilige Sint Elisabeth van Hongarije ter herinnering aan de ramp van 1421. Het altaarstuk bevindt zich tot 1572 in de Grote Kerk van Dordrecht. Alleen de zijluiken zijn bewaard gebleven. Thans Rijksmuseum, Amsterdam.

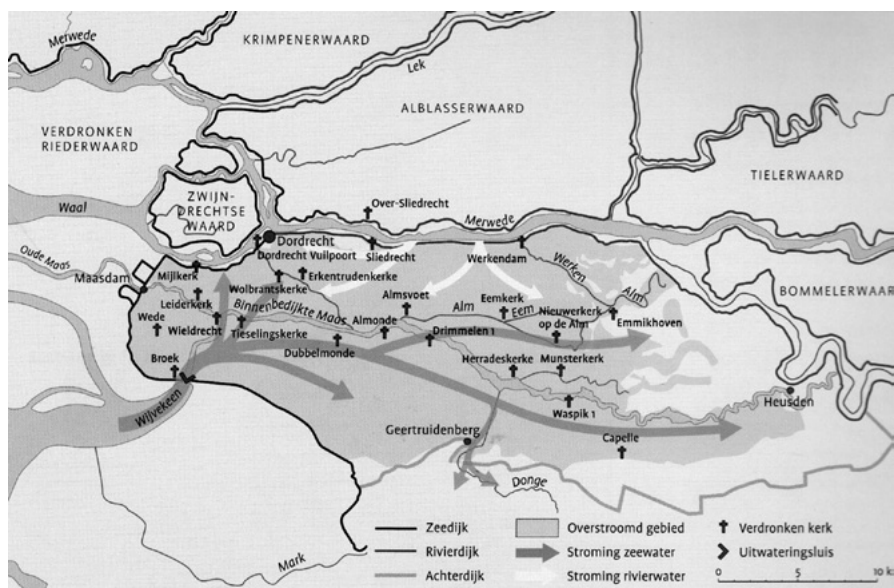

want in de omgeving waren ook blokverkavelingen. De Grote Waard werd een zeer welvarende polder. De vele korenmolens gaven het gebied de aanblik van een rijke graanschuur. In de literatuur wordt het gebied vergeleken met de *Hof van Eden*.

Het drama van de ondergang

Bijna 150 jaar heeft de Grote Waard bestaan. Er zijn spaarzame resten gevonden van terpen, dammen, dijkstukken en klepduikers. Stormvloeden wisten de sporen uit. Die van december 1287 en februari 1288 zijn berucht geworden. Melis Stoke heeft er in zijn rijmkroniek een en ander over verteld. De Sint Elisabethsvloed van 1421 betekende het begin van het einde. De vloed ging gepaard met zeer hoge waterstanden in de rivieren. Van der Ham meent dat de bewoners van de Grote Waard hun eigen ondergang hebben bewerkstelligd. Hij schrijft over de kwalijke gevolgen van de verveningen. Om het land geschikt te maken voor de landbouw was het graven van sloten – voor de afwatering – een eerste vereiste. Maar als gevolg

daarvan daalde het maaiveld en werd het land zeer drassig. De boeren schakelden daarop over op veeteelt. De graanschuur werd de producent van zuivelproducten. Maar met de maaivelddaling was het risico voor een overstroming groter geworden. Ook de zogenaamde *moertering* maakte het land kwetsbaar. Al in de Romeinse tijd was bekend dat veen in gedroogde vorm uitstekend als brandstof gebruikt kon worden. Vlaamse steden – en later ook Dordrecht – waren plaatsen waar veel turf werd verhandeld. Maar er was nog een bedreigende ontwikkeling. In de Middeleeuwen was er de zogenaamde *selnering*. Zout was een belangrijk middel ter conservering van voedsel. Onder het laagje zeelei bevond zich een zouthoudende veenlaag van soms enkele meters dik en na het afgraven van het laagje klei kon de onderliggende veenlaag *de darink* worden afgestoken. Vandaar dat de zoutwinning ook wel *darinkdelven* werd genoemd. Het afgestoken veen werd gedroogd en tot as verbrand en vervoerd naar zoutketens, waar het in grote kuipen met zeewater

Verdronken dorpen.
Bron: Bosatlas
Geschiedenis van Nederland, 2011.

Biesbosch 2014,
Foto: Aaldert Pol.

werd vermengd en tot pekkel werd verwerkt. Het *darinkdelven* gebeurde niet in de Grote Waard zelf maar buitendijks. Maar wel te dichtbij de dijk. Verbodsbepalingen waren niet voldoende, omdat de exploitatie veel geld opleverde. Na de uitvinding van het haringkaken nam de vraag naar zout nog toe.

En dan zijn er tenslotte nog de onderlinge twisten van de Hoeken en Kabeljauwen. Het was aanvankelijk een strijd om de opvolging in het graafschap Holland, maar de strijd breidde zich uit tot ernstige ruzies waarin ook de steden werden meegesleurd. De burgers werden voortdurend aangesproken op de kosten van de oorlogen en bijgevolg bleef het onderhoud van de dijken achterwege.

De Sint Elisabethsvloed betekende het begin van het einde. Hoeveel mensen er verdronken zijn weten we niet precies. In oude bronnen wordt gesproken over honderdduizend, maar op basis van nieuwe gegevens spreekt men eer over enkele honderden.

Van de verdronken dorpen is maar weinig bekend. Kerkelijke rekeningen eindigden soms met de summiere

vermelding dat er na 1421 geen geld meer binnenkwam wegens het onder water verdwijnen: *submersa*.

Na de Sint Elisabethsvloed

Aanvankelijk wordt gedacht aan een herstel van de polder, maar in 1424 is er een nieuwe stormvloed en alle gedane werk bleek tevergeefs. Rond 1500 is de Grote Waard afgeschreven en krijgt het water vrij spel. Het is daarmee het meest spectaculaire landverlies dat Nederland ooit heeft geleden.

Het overstromde gebied krijgt de naam van Bergsche Veld, genoemd naar de dichtbij gelegen plaats Geertruidenberg. Vissers nemen de plaats in van boeren en doen goede vangsten met elft, fint (grofschubbige voorn), zalm en steur.

Willem van Oranje verschijnt in de 16^e eeuw met enige regelmaat in het visrijke gebied. Het huis van Oranje Nassau had er veel bezittingen waaronder het zuidelijke deel van de verdronken Waard en veel steden in de regio (Geertruidenberg).

De natuur verkreeg de vrije hand en de visvijver groeide dicht met biezen, riet en wilgen. De naam Bergsche Veld

verdween en veranderde in die van Biesbosch en wordt alom bekend door de griendcultuur. Honderden mensen verdienen hun boterham met het snijden van biezen, oogsten van riet en het binden van de wilgentenen.

Het is een hard bestaan van de aldaar verblijvende werkers die vaak een week van huis zijn en overnachten in een primitieve keet. Bekend is het verhaal van de jonge houthakker die op een dinsdagavond in 1906 aan de cholera overlijdt. Zijn maten laten hem drie dagen in de keet liggen want ze konden de verdiensten van drie dagen niet missen.

Nog in 1951 was er een wetsvoorstel in de Tweede Kamer om 2,5 miljoen te reserveren voor de inpoldering van de Biesbosch. Tot uitvoering kwam het echter niet.

In de nacht van 31 januari op 1 februari 1953 werd Zeeland getroffen door de grootste ramp uit de geschiedenis: 1836 mensen verloren het leven. Bijna 200.000 hectare land overstroomde. Het betekende een keerpunt in de geschiedenis van de waterbeheersing. In 1970 wordt de Haringvliet afgesloten en verdwijnt eb en vloed uit de Biesbosch. De opvattingen over inpolderingen veranderen drastisch. In

plaats van inpolderen praat men in de politiek over ontpolderen. Ruimte voor het water wordt de nieuwe slagzin.

De Biesbosch krijgt de functie van water- en drinkwaterberging. Toen de NAM proefboringen wilde doen in 2000 kwam er massaal verzet van de natuur- en waterliefhebbers. En *last but not least*: het toerisme ontdekt de Biesbosch en met recreatie is veel geld te verdienen. In de zomermaanden is het een drukte van belang op het water. Anno 2010 wonen er nog drie gezinnen in de eilandpolders van de Brabantse Biesbosch. Ze verblijven op enkele droog liggende platen: de Vischplaat, de Moordplaat en de Dood.

Ministerialiteit in Sticht en Oversticht.

Met de veenexploitatie in Sticht (Utrecht) en Oversticht (Overijssel, Drenthe, Groningen) komen we wat dichterbij de territoria van de latere Noordoostpolder. In dit gebied was de bisschop van Utrecht, namens de op afstand wonende keizer van het Duitse rijk, de landsheer. We beschikken over een zeer uitgebreide dissertatie van A. L. P. Buitelaar over de Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek .

*Biesbosch 2014,
Foto: Aaldert Pol.*

Een ministeriaal was een persoon van onvrije afkomst die een belangrijke functie bekleedde in bestuur en leger. Hij werd benoemd door een graaf en/of bisschop voor het beheer van de bezittingen. Soms behoorde er ook een burcht toe. Zo waren de heren van Kuinre ministerialen – ‘dienstmannen’ – van de bisschop. Vanwege die afhankelijkheid was het voor de Utrechtse bisschoppen aantrekkelijk om uit de stand der ministerialen hun handlangers te rekruteren. Uit de dissertatie van Buitelaar blijkt dat de bisschop vooral de bovenlaag van de ministerialen betrok bij de organisatie van de ontginningen. Ook het bestuur werd aan hen gedelegeerd. De Stichtse adel was daar nauwelijks bij betrokken. De door de bisschop aangestelde ministerialen hadden zich vaak verdienstelijk gemaakt op de hoven of *curtes* waarin het uitgestrekte grondbezit van de Utrechtse kerk was georganiseerd. Omstreeks 1050 was de bedrijvigheid in het veen het grootst. In een contract, een zogenaamde *cope* (zie plaatsnamen op -koop) werden de rechten en plichten van de kolonisten vastgesteld. Het ging vaak om kavels van 1200 à 1500 meter, soms ook om ‘vrije opstrek’ of blokvormige verkaveling. De bisschop was de *vercoper*. Een ministeriaal werd dikwijls als *locator* met de leiding belast. Hij zorgde meestal – tot aan de eerste oogst – voor de voedselvoorziening van de kolonisten en stelde ook de werktuigen en het zaaigoed etc. beschikbaar. De bisschop kon nadien aan een *locator* de rechtsmacht, tijs en tienden in leen geven. Buitelaar merkt op dat het niet-klassegebonden karakter een van de meest in het oog lopende kenmerken van de Stichtse ministerialiteit is geweest. Zo behoorden er tal van boeren toe. Het reeds eerder

genoemde hofstelsel zal in Sticht en Oversticht veel meer arbeidskrachten hebben geleverd dan in Holland waar de handel reeds belangrijker was geworden.

De Grote Ontginning in Sticht en Oversticht

Waar thans Flevoland ligt, bevond zich tijdens de Grote Ontginning een uitgestrekt veengebied. (zie kaartje op P12). De grenzen van dat gebied zijn nog steeds niet exact bekend.

Al voor 900 zijn er activiteiten in het veen. Liudger, wel eens de eerste Friese zendeling genoemd, ontving zo omstreeks 800 landerijen in het bos dat Suifterbant (Swifterbant) of Seaewald (Zeewolde) heette. De schenker zonderde bij de overdracht nadrukkelijk de akkers uit die ‘in vroeger tijd waren uitgehakt in het bosveen’. In het 13^e eeuwse oorkondenboek van het door Liudger gestichte klooster in Werden wordt ook de naam Bidningahusen (Biddinghuizen) vermeld. Er is daar een *mansus*, een hof. Dat maakt het waarschijnlijk dat de landerijen waren ontgonnen door onvrije boeren en/of horigen.

Uit de geschiedenis van Zalk en Wilsum is bekend dat horigen hun vrijheid verkregen als ze deelnamen aan ontginningen.

Ook vanuit Vollenhove, waar de bisschop in 1165 het Oldehuis had laten bouwen, kwamen ontginningen op gang. Waarschijnlijk waren ook hier ministerialen de beheerders van de domeingoederen en begonnen zij met de uitvoering van de ontginningen. Bekende Vollenhover geslachten als de Radings en de Van Puttens speelden een belangrijke rol in de veenontginningen.

Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat ook rond Urk ontginningen hebben plaatsgevonden.

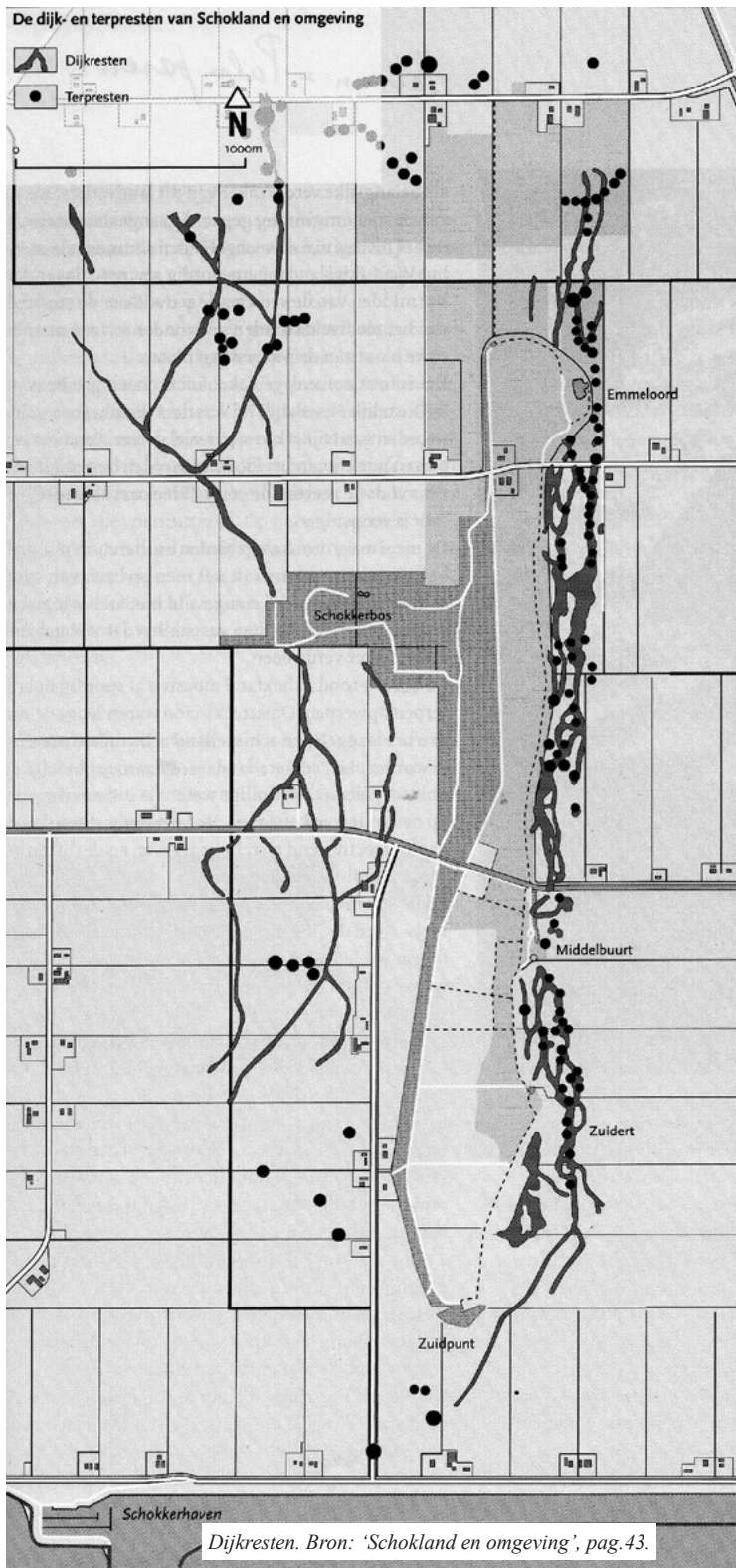
In de burcht van Kuinre zetelden, zoals gezegd, ‘dienstmannen’ van de bisschop. Zij zijn bekend geworden als de Heren van Kuinre die op een hoge veentop hun burcht hadden gebouwd. De bisschop hoopte vanuit Kuinre zijn gezag richting Friesland uit te breiden. In het stroomgebied van de Kuinder (Tjonger in het Fries) en de Linde stond hij priester Egbert toe om met een groep Friese kolonisten het veen te ontginnen. De Heren van Kuinre oefenden hun gezag uit over een groot deel van het toen nog aanwezige veengebied in de driehoek Urk-Kuinre-Vollenhove. De namen van de verdronken dorpen herrezen na de inpoldering van de Noordoostpolder.

Verdronken dorpen in de ‘Noordoostpolder’

De Grote Waard – en met haar de vele parochies – ging ten onder in de Sint Elisabethsvloed (1421). De meeste dorpen in de hiervoor genoemde driehoek waren al lang voor de Sint Elisabethsvloed onder water verdwenen. We weten maar weinig over het hoe en wanneer. De 12^e eeuw was berucht door de vele stormvloeden. In 1170 werd de veenrug tussen Stavoren en Medemblik weggeslagen. Eb en vloedstroom kregen daarop steeds meer grip op het veengebied. Het Almere werd Zuiderzee en de naam *Suder See* ontstond in 1279.

Van de stormvloeden in december 1287 en februari 1288, weten we iets meer uit de reeds eerder genoemde rijmchroniek van Melis Stoke. In Friesland was de vloed 1½ meter hoger dan ooit tevoren en het aantal slachtoffers werd op 20.000 – 30.000 geschat.

Van de dorpen uit de voorgeschiedenis van de Noordoostpolder is nog maar weinig bekend. In het Kamper Burgerboek worden na 1300 tal van

Dijkresten. Bron: 'Schokland en omgeving', pag.43.

burgers ingeschreven uit het oude Ens. Bij een van die aangemelde burgers staat de toevoeging *cum roda aggeris* (toen de dijk brak). Van dat Ens rest momenteel de oude middeleeuwse kerkruïne op de Zuidpunt.

In de naam Marknesse herken je het woord mark, dat grens betekent. Het woord geest in Luttelgeest duidt waarschijnlijk op de hoge droge ligging.

Van een aantal verdronken dorpen weten we al iets meer. Aan de Nagel lag eens een plaats met de naam Nagele. Waarschijnlijk was het eens een belangrijke verbindingsschakel tussen Stavoren en Kampen. In 1245, toen Kampen nog een belangrijke Hanzestad aan de IJssel was, stond Nagele op de kapellenlijst van het St. Odulfusklooster. Na een reeks van stormvloeden is de plaats vermoedelijk in de eerste helft van de 14^e eeuw in de golven verdwenen. Ook van Espel, in de buurt van Urk gelegen, is al iets meer bekend.

Mogelijk biedt de ontsluiting van de archieven van de kloosters van Odulfus (Stavoren), van Werden, Elten en Keulen (Panthaleonklooster) meer informatie over de verdronken dorpen in de Noordoostpolder. De kloostergemeenschappen hadden er tal van bezittingen.

Er zijn grote overeenkomsten tussen de ondergang van de ‘polderdorpen’ en die van de Grote Waard. In beide gevallen is die ondergang (mede) veroorzaakt door het optreden van de mens. Op de ontginningen volgde oxidatie en inklinking van het veen en in beide gevallen had ook de *moertering* kwalijke gevolgen. Of er in ‘onze’ regio ook op grote schaal *selnering* is geweest kon nog niet overtuigend bewezen worden. De tijdens de Sint Elisabethsvloed woedende noordwester storm

veroorzaakte ook langs de kusten van de Zuiderzee grote schade met breuken in de Spaarndammerdijk en de Diemerdijk waardoor grote overstromingsschade ontstond in de omgeving van Amsterdam en Haarlem. In Waterland breekt de dijk door bij Durgerdam. Westfriesland wordt ernstig bedreigd door het bezwijken van de dijk tussen het grote meer de Schermer en het waterrijke gebied ten noordoosten van Alkmaar, een deel van de uiterst belangrijke Westfrieze omringdijk. Gelukkig wordt de dijk met steun van steden en platteland hersteld, soms overigens pas na grafelijke dreigementen. Enkhuizen verkeerde in grote nood en men gaf de buitendijks gelegen kerk op. De afvoerweg van de Rijn naar het westen werd na de Sint Elisabethsvloed korter en de Waal onttrok bijgevolg veel water aan de IJssel. Dit bevorderde de verzanding van de IJsseldelta (Kamper- of Ramspolzanden) met grote gevolgen voor de regionale visserij en de Kamper handelsvaart.

Schokland bleef boven water

Temidden van al die verdronken dorpen bleef een verkleind Schokland bestaan. De sporen van terpen en dijkresten zijn terug gevonden in de drooggelegde Noordoostpolder. Na de stormvloed in de nacht van Sint Victor – 10 oktober 1375 – werd de situatie zo gevaarlijk dat zelfs dijken niet voldoende bescherming boden. De bewoners wierpen drie hoge woonterpen op: Emmeloord, Middel- of Molenbuurt en de Zuidert. Omstreeks 1450 werd het schiereiland Schokland een eiland, waarschijnlijk met de *quade palmevloed* (Palmzondag) op 10 april 1446. Dat Schokland nog zo lang stand heeft gehouden danken we aan de scheepvaartbelangen. Kosten noch moeite werden gespaard om

het veeneiland te behoeden voor de ondergang. Het is met name Rijkswaterstaat geweest die adequate maatregelen trof om het eiland als bak en schuilplaats voor de scheepvaart te behouden. Ondanks de verwoede pogingen van de Schokker vissers moesten zij de strijd om het bestaan opgeven. Het was niet een capitulatie voor het water, maar het was onvermijdelijk geworden door het ontbreken van voldoende bestaansmiddelen. De visserij stagneerde en het aantal koeien was na de stormvloed van 1825 drastisch teruggevallen. Na het ontvangen van een door de overheid toegekende vergoeding – door de Schokkers als redelijk ervaren – vertrok de Schokker bevolking in 1859. Slechts een paar gezinnen verbleven op het eiland voor de bediening van de vuurtoren en de haven van Emmeloord.

Na de ontruiming is het eiland qua oppervlakte niet kleiner geworden. En zoals gezegd: de namen van de dorpen op Schokland en de namen van de verdrinken dorpen in het veengebied herleven na de drooglegging van de NOP. In zijn boek over de Hollandse polders vermeldt onderzoeker Van der Ham waarom die namen ‘boven water’ werden gehaald: ze “symboliseerden het technisch kunnen van de mensheid, het opnieuw tot leven wekken van verdrinken land”.

De toekomst

Aan de opmerking van Van der Ham is nog iets toe te voegen. In de door de grondleggers gekozen plaatsnamen weerklinkt terecht de trots op het technisch kunnen. Toch kan de bewering van Van der Ham ook gelezen worden als een appèl om het verleden niet te vergeten.

De ene polder ging kopje onder, de andere werd heroverd op het water. De Grote Waard werd Nationaal Park, de

Noordoostpolder landbouwgrond. Het water kan blijkbaar vriend en/of vijand zijn.

De loop der geschiedenis is (vaak) onvoorspelbaar. De mens wordt voortdurend uitgedaagd om het juiste antwoord te geven. Het huidige Schokland moet thans behoed worden voor voortgaande inklinking.

Het gebied heeft intussen een *status aparte* verkregen en is – ter onderscheiding van het nieuwe land – omzoomd door bomen en struiken.

De bewoningssporen van de Grote Waard zijn door de Sint Elisabethsvloed vrijwel geheel uitgewist.

Schokland daarentegen is voor archeologen een eldorado, een dankbaar object voor onderzoek.

Opgravingen hebben al veel gegevens boven water gebracht en er bestaan plannen voor onderzoek op kavel 170 bij Schokkerhaven.

Daar heeft mogelijk het eerste en oudste Ens gelegen. Met en door die opgravingen reikt de betekenis van het Werelderfgoed ‘Schokland en omgeving’ veel verder dan die van het eiland alleen. De opgravingen zijn van nationaal belang voor het ontrafelen van de geschiedenis van wat eens ‘het natte hart van Nederland’ is geweest.

Dat idee werd reeds ingebracht door de archeologen R. M. Dierendonck en J. W. H. Hogestijn toen zij ‘Schokland en omgeving’ voordroegen voor nominatie op de lijst van de Unesco. De erop gevolgde promotie tot Werelderfgoed in 1995 schept verplichtingen voor verdergaand onderzoek!

Kunsthistoricus Henk van Os vertelt in “*Moederlandse geschiedenis*” dat de verbinding tussen kunst en verleden een verrijking is en dat het kan leiden tot een historische sensatie. Dat overkwam mij tijdens en na het bezoek aan de Biesbosch. Voor een bezoeker aan Schokland is een dergelijke

ervaring mogelijk als hij een wandel-/ fietstocht maakt op de grens van ‘oud en nieuw’.

Met dank aan Gerrit van Hezel voor het kritisch lezen.

Herkomst dorpsnamen Noordoostpolder

- Emmeloord:** deze naam is in Kronieken van de 12e eeuw terug te vinden als Emelwerth. Eeuwenlang werd het noordelijke gedeelte van Schokland met inbegrip van haven Emmeloord genoemd; in veel opzichten was Emmeloord de belangrijkste plaats in dit gebied.
- Bant:** genoemd naar het vroegere Bantega of Bant in Lemsterland waarvan de landerijen zich ver naar het Zuiden dus tot in het huidige poldergebied uitstrekten.
- Creil:** genoemd naar het middeleeuwse verdrongen Creil.
- Ens:** afgeleid van het nabij gelegen Ens op Schokland, dat als nederzetting is vervallen.
- Espel:** genoemd naar Espel Espelbergh of Espelo, in vroeger tijd gelegen ten Noorden van het tegenwoordige Urk
- Kraggenburg:** genoemd naar de voormalige nabijgelegen vluchthaven Kraggenburg.
- Luttelgeest:** genoemd naar het vroeger bij Kuinre gelegen plaatsje Luttelgeest.
- Marknesse:** afgeleid van Marenesse ook wel Marcnesse, dat volgens Kronieken "omtrent" Urk en Schokland zou hebben gelegen.
- Nagele:** afgeleid van Nakala en Naghele, een water en een dorp, welke tot 1300 tussen Urk en Schokland zouden hebben gelegen.
- Rutten:** afgeleid van Ruthne, welk dorp omstreeks de 14e eeuw ten Noorden van Urk zou hebben gelegen.

In vroeger tijd zou een agglomeratie van deze naam in de omtrek van Urk hebben gelegen.

Lijst uitgegeven door Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 1950

###

Literatuur

- De Bosatlas van de geschiedenis van Nederland, Noordhoff Atlasproducties, Groningen, 2011.
- J. Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*. Uitgeverij. Van Wijnen, 1996.
- G. P. van de Ven, redactie, *Leefbaar laagland*, Uitgeverij Matrijs, 2003.
- Paul de Schipper, *De Biesbosch, Gisteren, vandaag en morgen*, Uitgeverij Verse Hoeven, 2010.
- M.K. Elisabeth Gottschalk, *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland*. Periode voor 1400. Uitgeverij Van Gorcum & Comp.N.V., Assen, 1971.
- Willem van der Ham, *De Grote Waard: de geschiedenis van een Hollands landschap*, Uitgeverij 010, Rotterdam, 2003.
- Het boek beschrijft de strijd tegen het water in een gebied waar die strijd al vroeg begon en waar die strijd ook zeer intensief werd gevoerd: de Grote Waard. Het huidige waterschap *De Grootte Waard* bestrijkt de Hoekse Waard en het eiland van Dordrecht. De oorspronkelijke Grote Waard had andere grenzen: die bestond uit het oostelijk deel van de Hoekse Waard, het Eiland van Dordrecht, het Land van Altena, het noordwestelijk deel van West-Brabant en de huidige Biesbos.
- Willem van de Ham, *Hollandse polders*, Uitgeverij Boom, 2009.

H. P. H. Jansen, *Geschiedenis van de Middeleeuwen (van rond 300-1500)*, Het Spectrum, Utrecht, 9e druk, 1993.

A. J. Geurts, *Schokland, de geschiedenis van een weerbarstig eiland*, Walburg Pers, 1991.

Gerrit van Hezel en Aaldert Pol, *Schokland en omgeving, Leven met water*. Uitgeverij Matrijs, Utrecht, 2008.

A.L.P. Buitelaar *De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek* (Dissertatie, Utrecht 1993, *Middeleeuwse studies en bronnen XXXVII*). Uitgeverij Verloren, Larense weg 123, Hilversum.

J. W. H. Hogestijn, 'Archeologische kroniek van Flevoland', in *Cultuurhistorisch Jaarboek voor Flevoland, En het land was niet langer woest en ledig*, Lelystad, 1991.

Lijst van aardrijkskundige benamingen in de Noordoostpolder, Ministerie van Verkeer en Waterstaat. Uitgeverij Staatsdrukkerij, 's Gravenhage, 1950.

Harrie Scholtmeijer, *Namen in de Noordoostpolder*, Uitgave IJsselakademie Kampen, 1987.

Henk van Os, *Moederlandse geschiedenis*, Uitgeverij Balans, 2005.

Website

www.nl.wikipedia.org/wiki/Groote_of_Hollandsche_Waard

Pannenkoekhuis
"De Strooppot"

- Ruim 30 soorten pannenkoeken
- Kinderfeestjes
- Speel- en doepark
- Midgetgolfbaan & speurtochten

De
Voorst
restaurant
partycentrum

- Familiedagen
- Bruiloften
- Personeels- en themafeesten
- Uitgebreide diners
- Vergaderingen
- Speel- en doepark
- Groepsaccommodatie

advertentie

MIDDEN IN HET VOORSTERBOS

Leemringweg 29, Kraggenburg, Tel. 0527-25 24 83 - info@devoorst.nl - www.devoorst.nl

Jaap Potuyt, fotograaf van de Rijkdienst IJsselmeerpolders

Saskia van der Made-Potuyt

Saskia van der Made-Potuyt is de dochter van Jaap Potuyt.

*Jaap Potuyt (1919) gefotografeerd in zijn woning in Zwolle in 2012.
Foto: Hans Hollestelle*

Iedereen die wel eens oude foto's van de Noordoostpolder of de Flevopolders heeft bekeken, heeft, soms zonder het te weten, foto's van Jaap Potuyt onder ogen gehad. Jaap Potuyt (1919) was van 1947 tot aan zijn pensionering in 1984 werkzaam als fotograaf voor de Rijkdienst voor de IJsselmeerpolders. In deze functie kreeg hij opdracht om alle nieuwe ontwikkelingen in de polders fotografisch vast te leggen. De onderwerpen variëren van vliegtuigwrakken die boven water kwamen bij het droogvallen van de polders tot aan het portretteren van het personeel van de Rijkdienst. Potuyt toonde zich een begenadigd fotograaf die het ontstaan van de polders kernachtig heeft kunnen vastleggen met duizenden van zijn foto's die in de archieven van Flevoland bewaard zijn gebleven.

Zijn jonge jaren

Jaap Potuyt werd in 1919 in Gouda geboren. Al jong ging hij werken bij een drukkerij. 's Avonds ging Jaap naar de avondschool, vier dagen per week, daar kreeg hij les in technische vakken naast Nederlands, en andere algemeen vormende vakken.

Een collega van de drukkerij heeft hem de eerste beginselen van de fotografie bijgebracht en de liefde voor dit vak.

Na de oorlog werkte Jaap als agent bij een verzekeringsmaatschappij. Voor zijn hobby fotografie kocht hij een eigen fototoestel en richtte op de zolder van zijn ouderlijk huis een kleine donkere kamer in. Ook nam hij een abonnement op het blad Focus, het vakblad voor fotografie. Aan de prijsvragen die daarin werden

gehouden deed hij regelmatig mee en hij won prijzen.

In de avonden ging Jaap de fotovakschool in Den Haag volgen, deze opleiding heeft hij met een diploma afgerond.

Begin van werk bij de Rijksdienst IJsselmeerpolders

In 1947 stond er een advertentie in Focus waarbij een fotograaf gezocht werd voor de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (RIJP) in Zwolle. Jaap solliciteerde. Mede omdat hij zoveel gepubliceerde foto's kon laten zien en de prijzen die hij had gewonnen werd hij aangenomen.

Jaap werkte in het gebouw "Flevo" aan de Menno van Coehoorsingel bij de afdeling documentatie, die verantwoordelijk was voor de geschiedschrijving van de wording van de IJsselmeerpolders. Daar was voor hem in de kelder een mooie grote donkere kamer ingericht waar hij alle negatieven zelf kon verwerken. Uren was hij daar bezig met verschillende chemicaliën en vergrotingstoestellen om foto's te maken.

Zijn eerste grote taak was het opslaan van de foto's die gemaakt waren bij de drooglegging van proefpolder Andijk en de Wieringermeer. De foto's uit die periode waren gemaakt met behulp van glasplaten, een oude techniek voor fotografie, die niet geschikt was om afbeeldingen goed te bewaren en later nogmaals af te drukken.

Op het kantoor werden 's avonds, door de actieve personeelsvereniging, toneelrepetities gehouden. Jaap was een enthousiaste toneelspeler ging en leerde zo op een gezellige manier heel wat collega's van kantoor kennen. In de vakanties ging Jaap met zijn gezin een aantal keren naar kamp "De Voorst" in de Noordoostpolder. Het was een pionierskamp dat in de vakantie de ruimtes verhuurde aan

personeel van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders. Het warme eten werd verzorgd door de kok die ook voor de arbeiders kookte, de heer Appels.

Voor zijn werk moest Jaap vaak naar een polder. Eerst was dat vooral de Noordoostpolder. Hij reed dan vaak

Twee foto's waarop Jaap Potuyt (boven links, onder rechts) aan het werk is met een collega. De foto's zijn vermoedelijk in de jaren 70 van de vorige eeuw gemaakt. Bron: Saskia van der Made

*Resten van de Amerikaanse B-17 G(SH) "Flying Fortress" bommenwerper genaamd "Crazy Horse" die op 21 februari 1944 neerstortte vlakbij waar nu Zeewolde ligt. Toen Zuidelijk Flevoland droogviel kwamen op meerdere plaatsen vliegtuigresten uit de Tweede Wereldoorlog boven water. De berging van het toestel werd in augustus 1970 uitgevoerd door Bergingsofficier Zwanenburg van de Koninklijke Luchtmacht.
Bron: NLE, Lelystad.
Fotocollectie RIJP.*

mee met een collega, maar in 1961 kocht hij een Citroën 2CV "Lelijke Eend" en ging hij daarmee op pad. Eens moest hij een foto maken van een deel van een polder waar veel fazanten zaten. Nu is het erg lastig deze vogels op de gevoelige plaat vast te leggen, ze vliegen weg zodra ze merken dat er iemand in de omgeving is. Jaap leende bij een poelier een opgezette fazant en kon zo rustig een foto maken met een mooi exemplaar erop. Hij kreeg veel complimenten over de goed geslaagde foto. Door de diverse opdrachten kwam hij met veel mensen van diverse afdelingen in contact, wat zijn werk erg afwisselend en verrijkend maakte. In de polder leerde hij ook diverse boeren kennen, als hij bij hun boerderij opnames moest maken. Als een medewerker van de RIJP ging trouwen, gaf de personeelsvereniging van de Rijksdienst een fotoreportage

als cadeau. Jaap maakte dan de foto's en had een gezellige dag. Wanneer er belangrijk bezoek was in de polder, een minister of iemand van het Koninklijk Huis, maakte Jaap ook de foto's. Bij die gelegenheden leerde hij belangrijke mensen van de dienst goed kennen, zoals de heren Lindenberg, Van Duin en Otto. Nadat de afdeling documentatie was samengevoegd met de afdeling voorlichting maakte Jaap ook foto's voor personeelsbladen en boeken over de polder. Voor de collectie van museum "Nieuw-Land" in Lelystad maakte hij in zijn donkere kamer zelfs erg grote foto's, van 1 bij 1 meter. Hoe dit werd gedaan is op de bijgevoegde foto's te zien. In de winter vond hij het weleens vervelend dat hij veel in een donkere kamer werkte, omdat hij dan erg weinig daglicht meemaakte. Om hieraan enigszins tegemoet te komen

had het gezin Potuyt als één van de eerste een hoogtezon in huis. Later kreeg hij een assistent voor het werk in de donkere kamer, zijn laatste assistent was meneer Muijselaar.

Werk in Lelystad

In 1970 verhuisde de Rijksdienst naar Lelystad. In deze fase van zijn werkzame leven ontwikkelde Jaap zich tot een zeer bekwame fotograaf op het gebied van stereofotografie. Hij was actief lid van de Nederlandse Vereniging voor Stereofotografie en in het museum in Lelystad hebben jarenlang kasten gestaan met stereofoto's van zijn hand. Voor Rijkswaterstaat ging hij naar Zeeland om stereofoto's te maken van de aanleg van de Oosterscheldewerken.

Na zijn pensionering

In 1984 werd Jaap 65 jaar en ging hij met pensioen. Op verzoek van Rijkswaterstaat ging hij

toch nog regelmatig naar de Oosterscheldewerken om daar stereofoto's te maken. Nadat zijn vrouw overleed, begin jaren negentig, werd het wel wat stiller om hem heen. Gelukkig was hij gezond en was hij handig in het huishouden. Jaap was bijna twintig jaar weduwnaar toen hij bij een val in huis zijn heup brak, hij was inmiddels 91 jaar. Na een ziekenhuisopname heeft hij het lopen niet meer opgepakt en is aan een rolstoel gebonden. Omdat zijn geheugen hem ook in de steek begon te laten was het niet meer mogelijk dat hij thuis kon blijven wonen. Hij woont nu in zorghuis Theodora Vos de Wael, een woning voor kleinschalige zorg. Hij heeft een eigen kamer, fotoboeken en boeken van de polders waarvoor hij zelf de foto's heeft gemaakt. Gelukkig krijgt hij veel bezoek en maakt bijna altijd een opgewekte indruk.

Zwolle, september 2014.

*Resten van de Amerikaanse B-17 G(SH) "Flying Fortress" bommenwerper genaamd "Crazy Horse" die op 21 februari 1944 neerstortte vlakbij waar nu Zeewolde ligt. Toen Zuidelijk Flevoland droogviel kwamen op meerdere plaatsen vliegtuigresten uit de Tweede Wereldoorlog boven water. De berging van het toestel werd in augustus 1970 uitgevoerd door Bergingsofficier Zwanenburg van de Koninklijke Luchtmacht.
Bron: NLE, Lelystad. Fotocollectie RIJP.*

Boven: Arbeiderswoningen van het Type C op Kavel P73 aan de Ramsweg in de NOP. Bron: NLE, Lelystad. Fotocollectie RIJP. Foto: J.U. Potuyt.

Rechts: Graanoogst bij Espel rond 1950. Bron: www.geheugenvanflevoland.nl Foto: J.U. Potuyt.

Onder: Een Noodschuur op Kavel Q108 aan het Hertepad in de Noordoostpolder. www.geheugenvanflevoland.nl Foto: J.U. Potuyt.

*Boven: een boerderij van het Type H op Kavel P-80 langs de Ramsweg in de Noordoostpolder.
Bron: NLE, Lelystad.
Fotocollectie RIJP.
Foto: J.U. Potuyt.*

*Links: De Zwijsweg in de Noordoostpolder op 17 september 1952.
Bron: NLE, Lelystad.
Fotocollectie RIJP.
Foto: J.U. Potuyt.*

*Kamp Espel rond 1950.
Bron: www.geheugenvanflevoland.nl
Foto: J.U. Potuyt.*

Schokland

Joop Masséus

De zachte glooiing
tekt een eiland in het land
'n gure windvlaag
vertelt verhalen over vergane tijden
de vuurplaat geeft het schijnsel
van 'n felle brand.
Spookachtig mistig
met zwart geteerde netten in zijn hand
gaat de visserman langs het water
zwoegend vechtend
als een laatste wachter
in striemend natte flarden lost hij op.
En in herinnering
blijft de zachte glooiing boven zee
stil leeg verlaten
eenzaam achter.

*Winteraanzicht vanaf
de Middelbuurt
richting de Zuidpunt
op Schokland. Foto:
Hans Hollestelle*

Vrienden van Schokland

Joop Masséus

Zijn mensen van heden en verleden
ze leggen vast
hoe alles is en was
en definities van de tijd zover we kennen
liggen vormvast op lange rijen in 'n kast.

In het Museum
de grof geweven doeken, roestig ijzer
beschermende vloeistof rond oud hout
zelfs kiezels van millennia geleden
met liefde blootgelegd, laat niemand koud.

Toch is het niet genoeg
om alles te begrijpen
al is er op dit "Eiland"
door jaren heen, veel moois ontstaan
ongrijpbaar spinsel van gedachten
webt traag dimensies om ons heen
vergankelijkheid
de evolutie van vergaan
geeft zelfs geen reden
over noodzaak van bestaan.

*De parkeerplaats
bij de Zuidpunt van
Schokland langs de
Palenweg.
Foto: Wim Lanphen*

Van Kirkham naar Krakov

Bill Cottam (deel 5 uit 7)

Bill Cottam werd geboren in Kirkham Lancashire in 1921. Na het volgen van de plaatselijke Grammar School begon hij een opleiding als veilingmeester en taxateur voordat hij in dienst trad van de RAF.

De foto is genomen na zijn gevangenneming door de Duitsers eind 1944.

Bill Cottam schreef zijn verhaal op in 2000. Hij overleed op 15 Januari 2008 in St. Annes, Lancashire, Engeland op 86-jarige leeftijd.

Wat overkwam de bemanning van vliegtuigen die in de Tweede Wereldoorlog neerstortten in de Noordoostpolder? Soms kon er een noodlanding worden gemaakt in de blubber van de nog droogvallende polder. Anderen overleefden het neerstorten als ze zich op tijd met hun parachute in veiligheid konden brengen.

Het bijgaande verhaal is in 2000 opgeschreven door de navigator Bill Cottam van Lancaster Mk.III JA 702 GT-Z for Zebra die op 30 januari 1944 neerstortte bij Marknesse. Het toestel was op weg terug naar Engeland na een bombardementsvlucht boven Berlijn maar werd in de lucht beschoten en geraakt door de Duitse nachtjager van Oberleutnant Hans-Heinz Augenstein van 7./NJG 1. Na een duikvlucht kon de Nieuw-Zeelandse gezagvoerder en piloot Jack Rule het toestel nog weer omhoog krijgen, maar hij had nog niet het bevel gegeven om het toestel met de parachute verlaten, of het brak in de lucht in tweeën. De navigator Bill Cottam en de boordwerktuigkundige Paddy Coyne, die hun werkplek hadden waar het toestel in tweeën brak, werden de lucht in geslingerd en konden zich met hun parachute redden. De rest van de bemanning had geen schijn van kans om al vallend nog uit de helften van het vliegtuig weg te komen. Het toestel stortte neer op een plek iets ten noorden van het huidige Marknesse waar nu de Oosterringweg ligt. De bemanning ligt sindsdien in Vollenhove begraven. Op het propellermonument in Marknesse wordt de gesneuvelde bemanning van twee vliegtuigen herdacht. Een Wellington Mk.Ic (R1757) DX-X die op 12 oktober 1941 neerstortte langs de Baarloseweg en de hier beschreven Lancaster Mk.III Z Zebra (JA702 GT-Z) op 30 januari 1944 langs de Oosterringweg.

Bij onze "Gastheren"

Als door een vooraf afgesproken teken, plaatsen zich nog twee Duitse SS'ers tussen ons en de poort om te voorkomen dat we op de gedachte zouden komen om ons om te draaien en te vluchten. Hoewel, wat hadden we kunnen doen of waar zouden we heen zijn gegaan zonder geld of papieren?

De twee SS'ers pakten ons bij de arm en leidden ons het gebouw in waar we werden gescheiden en in kleine kamers opgesloten. In de kamer waarin ik mij bevond stond alleen een kinderbedje zonder dekens. Terwijl ik daar op de rand van het bedje zat, gingen mijn gedachten richting de dingen die ik had gehoord over de SS en de terreur

waarom ze bekend stonden. Het was geen prettige situatie waarin ik me op dat moment bevond, gekleed in burgerkleding, zonder identiteitsbewijs. Zelfs als ik op een of andere manier deze mensen ervan had kunnen overtuigen dat ik dit was verloren, was mijn kennis van de Nederlandse, Belgische en Franse taal onvoldoende om enige vorm van gesprek te voeren. Hoe lang ik daar heb gezeten weet ik niet en hoe langer ik er zat hoe meer ik besepte dat mijn positie vrij hopeloos was. Ik kon gemakkelijk worden beschuldigd van *undercover*-activiteiten tot aan pure spionage. Zonder waarschuwing ging de deur open en werd er met een geweer gebaard om mee te komen. De bewaker bracht me naar de eerste verdieping en gebaarde me een kantoor binnen te gaan waar een officier achter een bureau zat. Hij wees naar een stoel voor zijn bureau met de opdracht te gaan zitten. Zijn eerste vraag was of ik wist waar ik was. Voordat ik kon antwoorden, antwoordde hij voor mij; SS Hoofdkwartier, Antwerpen. Zo begon het verhoor. In antwoord op zijn vraag waar ik vandaan kwam, gaf ik mijn rang, naam en legernummer. Na nog een paar vragen waarop mijn antwoord altijd hetzelfde was, begon hij de vriendelijkheid waarmee hij het verhoor was begonnen te verliezen en werd hij agressiever in zijn houding. Hij ging zelfs zo ver om de *Gestapo* te noemen en hun methodes voor het verkrijgen van informatie. Dat stond me helemaal niet aan, maar tot het moment dat het woord *Gestapo* viel, bleef ik antwoorden als voorheen. Eindelijk kwam aan het verhoor een einde en werd ik terug naar mijn cel gebracht, naar binnen geduwd en alleen gelaten met mijn gedachten.

Na verloop van tijd werd de deur weer opengegooid en een bewaker gooide twee dekens op het bed, gaf me een kom soep, een lepel, een stuk roggebrood en een mok met *Ersatz*-koffie, en vertrok. De soep, als ik me goed herinner, was waterig, bijna smakeloos, maar ik had geen keus en at de soep en het brood en spoelde alles weg met de "koffie". Na het uitspreiden van de dekens op bed probeerde ik wat te slapen. Hoe lang ik wakker heb gelegen om na te denken over de gebeurtenissen van die dag weet ik niet, maar de slaap wilde gewoon niet komen. Uiteindelijk moet ik in slaap zijn gevallen maar werd weer gewekt door het geluid van het openen van de deur van mijn cel. Daar stond weer diezelfde bewaker met wat bleek mijn ontbijt te zijn. Roggebrood, een stukje verschrikkelijke uitziende kaas en de "koffie". Ik leefde al vier dagen op dat dieet, terwijl er gedurende die tijd geen woord met de bewaker werd gesproken. Op de vijfde dag werd ik na mijn zogenaamde ontbijt terug de trap op geleid naar hetzelfde kantoor als voorheen. Ze droegen me op om te gaan zitten en vroegen of ik nu bereid was om vragen te beantwoorden over waar ik vandaan kwam, wie me had geholpen om naar Antwerpen te komen en wie mij de kleding had geleverd ik droeg. Dit keer haalde ik mijn identiteitsplaatje van onder mijn shirt en herhaalde nog eens mijn

De oorlogsgraven in Vollenhove van de vijf overige bemanningsleden van de Lancaster van Bill Cottam en Paddy Coyne. Van links naar rechts: F/Sgt. Dick Ball, Sgt. Ed Shorter, P/O Jack Rule, Sgt. John Sloan en Sgt. George Race. Foto: Hans Hollestelle

*Het is geen
zuivere koffie!*

Indien U dit zegt van

VESTA

KOFFIESURROGAAT

hebt U inderdaad
gelijk. Maar.....
smaken doet het!
Dus tóch zuivere
koffie.

36 ct. per pakje van 1/4 kilo

N.V. STOOMKOFFIEBRANDERIJ
EN THEEHANDEL
H. SMITH - GRONINGEN

*In de Tweede Wereldoorlog kon er geen koffie meer worden geïmporteerd. Men ging surrogaatkoffie drinken die gemaakt was van de wortel van de cichoreiplant. Hiervan was ook de Duitse Ersatz Kaffee gemaakt.
Bron: www.kanaalridder.blogspot.nl*

naam, rang en nummer. Er kwamen verhulde dreigementen te worden overgedragen aan de *Gestapo* en gefusilleerd te worden als spion, maar ik had het nu al vijf dagen uitgehouden en was welliswaar doodsbang, maar ik was vastbesloten niet toe te geven. Ik was enorm opgelucht toen ik weer werd meegenomen naar mijn cel en in relatieve rust en stilte werd achtergelaten. Gedurende deze vijf dagen van eenzame opsluiting, op mijn bezoeken na om boven te worden ondervraagd, vernam ik niets van Paddy maar ik veronderstelde dat hij dezelfde behandeling als ik kreeg. Op de zesde dag kwam ik weer in contact met Paddy, zij het onder bewaking van leden van de *Wehrmacht*. We ontmoetten elkaar weer aan de voorkant van het gebouw waar we zes dagen eerder werden gescheiden, en we werden in een Duitse legertruck gezet en weggevoerd uit Antwerpen. Enkele uren later kregen we het bevel uit de

truck te klimmen en we bevonden ons op een enorme binnenplaats, omgeven door een bakstenen muur van ongeveer 4 meter hoog. We bevonden ons aan de voorzijde van een gebouw dat slechts een ding zou kunnen zijn: een gevangenis. Het was in feite de burgergevangenis in Brussel. We werden het gebouw binnen geduwd. Nadat we onmiddellijk geregistreerd werden als gevangenen, werden we naar de tweede verdieping langs de ronde galerij geleid en uiteindelijk zonder verdere plichtplegingen in een cel opgesloten. In deze ruimte bevonden zich al vijf leden van de Amerikaanse luchtmacht. Ik weet niet wie het meest verbaasd waren, wij die de Amerikanen zagen of zij die twee smerige personen in burgerpak voor zich zagen. De Amerikanen waren de eerste om te reageren, en de vragen kwamen snel en het waren er veel. Wie waren we? Waar kwamen we vandaan? Waarom waren we in burger? Ze waren verrast te horen dat ze ons in januari neer hadden geschoten en dat we meer dan zes maanden in bezet gebied hadden gezeten.

Het nieuws dat er een Amerikaan meer dan drie maanden in een huis vlak naast ons ondergedoken had gezeten in Nederland en dat we daar niet van op de hoogte waren, verbaasde hen zeer. Helaas was er voor deze Amerikaan weinig veranderd, omdat hij toen in Oostermeer was achtergebleven toen wij verder reisden. Zij, van hun kant, konden ons een min of meer recent beeld schetsen van de stand van zaken bij de invasie. Zij waren recent neergeschoten en waren drie dagen geleden opgepakt en naar de gevangenis overgebracht. Na deze eerste kennismaking met onze medegevangenen, keken we eens om ons heen om te zien waar

we nu eigenlijk beland waren. Het was een typische gevangeniscel van ongeveer 3 x 4 meter. Geen bedden of stapelbedden, slechts vijf armetierige strozakken opgestapeld in een hoek. We waren inderdaad flink gezakt op de ladder van comfort. Later die middag werden nog twee strozakken de cel in gegoooid. Dit waren onze bedden. Ik zal die eerste nacht slapend in twee rijen op de vloer van de cel zonder dekens nooit vergeten. De strozak had weinig of geen vulling en binnen de kortste keren begonnen mijn heupbeenderen pijn te doen. Daarnaast ontdekte ik dat er behalve mijzelf ook nog andere bewoners van de stromatras waren, te weten bedwantsen die niet bevorderlijk waren voor een goede nachtrust. Tegen de ochtend was ik overdekt met kleine beetplekken, het bewijs van de vraatzucht van de insecten. Het ontbijt bestond uit het onvermijdelijke roggebread, een stukje van wat leek op worst, en een mok "koffie", die we allemaal buiten de cel moesten afhalen aan het einde van de galerij. Al sinds de Amerikanen in de cel zaten, hadden ze geen gelegenheid gehad om zich te wassen. Voor het gebruik van het toilet moest men op de celdeur bonken en schreeuwen tot er een bewaker kwam om je te begeleiden naar het gemeenschappelijk toilet. Gelukkig hoefden we dit bestaan slechts vier dagen te doorstaan, maar in die tijd had onze bewaker mij drie keer geselecteerd voor een bezoek aan de kapper. Eén keer op de tweede en twee keer op de derde dag. De kapper had zijn werkplek gewoon in een gevangeniscel, slechts voorzien van één stoel voor de klant. De kapper werkte altijd met een bewaker naast zich. Het leek erop dat de kapper elke dag een vast aantal knipbeurten moest doen. Het feit dat hij verschillende keren de haren van dezelfde gevangene op een dag knipte was een kwestie van

voldoen aan een vastgesteld quotum, of het nu nodig was of niet

Op de ochtend van de vijfde dag moesten we buiten de cel op de galerij in een rij gaan staan. Er stonden daar een twintigtal of meer geallieerde piloten. Een mengsel van RAF, Amerikanen, Canadezen en anderen. Ik herinner me dat een van de Amerikanen schreeuwde naar de overkant van de galerij naar iemand die hij klaarblijkelijk herkende. Hij kreeg hiervoor een stoot met een geweerkolf tussen de schouderbladen. Er was nog iets anders vreemd aan dit stelletje gevangenen. Paddy en ik waren de enige zogenaamde burgers, de rest was in uniform. Er was enige consternatie tussen de bewakers en er verdween er een om kort daarna terug te keren met een officier. Het werd al snel duidelijk dat wij de oorzaak van het probleem waren. Onmiddellijk werden Paddy en ik uit de rij gehaald en afgevoerd. Op de begane grond werden we binnengeleid in wat leek op een winkel. In gebrekkig Engels kregen we opgedragen om onze kleding uit te trekken, wat we ook deden. Er werd een stapel onduidelijke kledingstukken neergelegd en we moesten daaruit kleding van onze maat kiezen. Paddy had meer geluk dan ik; hij vond een Amerikaanse broek en een RAF-jasje. Het enige dat ik kon vinden was de onder-overall van een Amerikaanse boordschutter. Het was een vreemd soort broek-shirt combinatie, aardbeienrood, met een rits aan de voorzijde en een simpel rond gat aan de achterzijde voor sanitaire aangelegenheden. Gekleed in dit samengeraapte uniform werden we mee teruggenomen naar de rest van de gevangenen die nog op de galerij stonden. Zodra wij ons weer aansloten bij de anderen werden we de trap af gevoerd

naar buiten naar de binnenplaats van de gevangenis en tegen de hoge gevangenismuur gezet. Tegenover ons werd een rij *Wehrmacht*-soldaten opgesteld bewapend met machinepistolen. Zou dit het einde zijn? Was dit mijn laatste dag op aarde? Opnieuw had ik datzelfde gevoel van rust dat ik kreeg ik toen ik indertijd in een vrije val uit het vliegtuig werd geslingerd. Was er inderdaad iets of iemand die je die rust verleende op momenten van ondraaglijke spanning? Nauwelijks drong dit alles tot me door of plotseling begon iemand onze groep te tellen en werden we tot onze opluchting afgemarcheerd richting wachtende vrachtwagens waar wij in klommen waarna we werden weggevoerd van het gevangenissterrein. Omdat de vrachtwagens met een huif bedekt waren, konden we niet zien waar we heen gingen. Maar het was maar een kort ritje, want opeens stonden we op het perron van station Brussel, werden ingedeeld in rijen van drie en marcheerden we richting de treinen.

Omdat ik me bewust was van het gat in de achterkant van mijn kledij, marcheerde ik naar de wachtende trein met een handvol aardbei-roze stof in mijn hand geklemd, om me de schaamte te besparen. Op het perron wachtend op nadere orders, kreeg ik een duwtje van de Amerikaan die naast me stond. Hij beduidde mij met een knikje van zijn hoofd om richting een groepje Belgen verderop te kijken. Tot mijn verbazing maakten sommige Belgen een V-teken

Er werd ons een heel rijtuig toegewezen met onze bewakers waardoor we per twee gevangenen vrijwel een heel compartiment tot onze beschikking hadden.

Na vertrek veranderden de bewakers van houding en naarmate de reis

vorderde werden ze lossere en beantwoordden ze onze vragen. Onze bestemming was het Onderzoekscentrum in Oberursel (misschien is de spelling verkeerd, maar het was in de buurt van Frankfurt am Main). Zolang de trein reed, werd een zekere mate van bewegingsvrijheid toegestaan door de bewakers. De Amerikanen, die het grootste deel van de groep vormden, liepen al snel rond om met elkaar te praten. We werden flink bij hun gesprekken betrokken omdat de Amerikanen die met ons hun cel hadden gedeeld duidelijk aan de anderen hadden verteld dat we bijna ontsnapt waren nadat we ondergedoken hadden gezeten in Nederland. De meeste van de bewakers versoepelden hun houding ten opzichte van ons, met uitzondering van drie van hen. Van alle aanwezigen hadden ze het op twee Amerikanen in het bijzonder gemunt, een boordschutter genaamd Wagner en de andere had een naam die zijn afkomst, denk ik, verraadde; Rosenburg, zeker geen Arische naam. Zo werd bijvoorbeeld Wagner voortdurend geconfronteerd met de vraag waarom iemand met een goede Duitse naam als "Wagner", zoals het werd uitgesproken, had gevochten bij de Amerikanen? Ondanks zijn herhaalde ontkenning dat zijn naam "Wagner" en niet "Vagner" was, kwam er geen eind aan het getreiter en dit leidde bijna tot een fikse uithaal naar zijn folteraars, maar hij werd tegengehouden door zijn metgezellen. Rosenburg, aan de andere kant, werd onderworpen aan beledigingen en denigrerende opmerkingen over zijn ras, in sommige gevallen wist hij ze, tot hun ergernis, gevat van repliek te dienen

Verder en verder schommelde de trein tot er uiteindelijk een duidelijke vertraging merkbaar was en de trein

*Keulen werd in de Tweede Wereldoorlog stevig door de Geallieerden gebombardeerd.
Bron: www.koeln.net/*

nauwelijks nog vooruit ging. We staken de Rijn over via een uiterst wankel brug waar stapvoets of langzamer over gereden kon worden, dit alles als gevolg van vele aanvallen op de brug door bommenwerpers van de geallieerden.

Kijkend uit de ramen van de wagen zagen we de rivier onder ons passeren, waarna de stad Keulen in zicht kwam. Ik had me nooit een voorstelling kunnen maken wat de impact van de luchtaanvallen op de Duitse steden was geweest.

Vanaf de verhoogde positie op de brug leek het of geen enkel gebouw in de hele stad nog een dak had. Voor zover we konden zien, stonden alleen de buitenmuren van de gebouwen nog overeind. In sommige gevallen leken hele straten platgelegd te zijn. Voor enkele van onze bewakers was dit beeld te veel en sommigen huilden zichtbaar. Toen viel onze blik op de twee torens van de kathedraal die uit deze verwoesting omhoog stegen, schijnbaar onaangetast. Vergelijkbaar aan de manier waarop de koepel van St. Pauls in Londen ontsnapt was aan de grote brand, na de aanval op die stad

door de *Luftwaffe*, enkele jaren eerder. Uiteindelijk stopten we op het station van Keulen en moesten we de trein te verlaten. Weer opgesteld in rijen van drie, was de ontvangst door het Duitse volk verre van vriendelijk.

Kreten van "Banditten" en andere woorden in de Duitse taal die wij niet konden begrijpen werden ons naar het hoofd geslingerd.

Binnen de kortste keren werden we ook bekogeld met alles wat de mensen maar in hun handen konden krijgen en begon het ernstiger vormen aan te nemen. Hierop terugkijkend, denk ik dat het slechts een natuurlijke reactie was; hier stonden enkele van de mensen die verantwoordelijk waren voor de vernietiging van deze stad en andere Duitse steden. Onze bewakers vormden snel een beschermend cordon om ons heen tegen wat snel een menigte aan het worden was en we werden snel langs het perron naar een andere trein in een gereserveerde wagen geleid. Zelfs toen nog werden we door de menigte gevolgd en ze begonnen ze met vuisten op het treinstel te slaan totdat ze werden verspreid door andere militairen. Het

duurde echter enige tijd voordat de trein uit het station vertrok maar al die tijd bleef er op een afstand een heftig schreeuwende en gebarende menigte. Als hen was toegestaan om ons te benaderen, had het er voor ons niet best uitgezien.

Inmiddels was het avond geworden en eindelijk kwam de trein in beweging. De duisternis begon te vallen en de blindeer-gordijnen in de rijtuigen werden gesloten. Plotseling en zonder enige waarschuwing remde de trein sterk af en we werden allemaal naar voren gesmeten inclusief de bewakers. Met het gekrijs van treinwielen op de rails kwam de trein slingerend tot stilstand. We konden niet zien wat er buiten gebeurde omdat de gordijnen dicht waren, maar we hoorden stemmen schreeuwen en deuren dichtslaan. Het was duidelijk dat er iets totaal mis was omdat zelfs de bewakers in alle staten waren. We hoefden niet lang te wachten om uit te vinden wat de reden was achter onze gedwongen stilstand; het al te bekende geluid van vliegtuigen boven ons. We werden aangevallen door de RAF en minuten later hoorden we de zware klappen van explosies en die waren niet ver weg. Ik prevelde een paar stille gebeden

aan de bommenrichters in de lucht, dat hun berekeningen correct waren, dat ze het doel raakten en niet te kort schoten. De aanval, net als elke RAF aanval, duurde ongeveer 20 minuten en we hoorden de aanvallers weer huiswaarts keren. Ik had het effect van de RAF bombardementen op Keulen gezien en ondervond nu zelf het effect van een aanval op de grond. Het was geen prettige ervaring. De bewakers weigerden onze vragen te beantwoorden, over wie de gelukkige ontvangers van de aanval waren geweest. Maar het duurde niet lang voordat we het antwoord kregen. De trein kwam weer langzaam in beweging maar reed uiteindelijk een stuk langzamer dan voor de aanval. De trein stopte meermaals om vervolgens bijna stapvoets weer naar voren te kruipen.

We konden alleen maar vermoeden dat het spoor misschien was beschadigd bij de aanval of dat we moesten uitwijken voor een belangrijker, militair transport dat met spoed naar de plaats van de overval werd geleid. Het daglicht begon zich te vertonen door de gordijnen en we beseften dat we de hele nacht in de trein hadden gezeten. Toen de gordijnen weer geopend

In krijgsgevangenkamp Dulag Luft (Durchgangslager der Luftwaffe) in Oberursel bij Frankfurt in Duitsland werd gevangengenomen luchtmacht personeel ondervraagd voor het naar een algemeen krijgsgevangenkamp werd doorgestuurd.

Bron: www.en.wikipedia.org

werden, zagen we wolken met zwarte rook door de lucht drijven, en het duurde niet lang of we hadden uitzicht op een aantal recent gebombardeerde plekken die nog nasmeulden. Enkele minuten later hield de trein halt in een station. Nu wisten we dat het Frankfurt was geweest dat de afgelopen nacht had moeten lijden. Maar wij zetten onze reis voort naar onze uiteindelijke bestemming: *Dulag Luft* (*Durchgangslager der Luftwaffe*, een doorgangskamp voor krijgsgevangenen van de Duitse luchtmacht) bij Oberursel, dat we ergens halverwege de ochtend bereikten. We werden uit de trein gezet en door de straten naar de rand van het dorp gevoerd naar een door prikkeldraad omgeven verhoorcentrum. De poorten kletterden achter ons dicht en we werden opgesteld voor een blok kantoren. Een jonge Duitse officier en enkele andere leden van de *Luftwaffe* verschenen. We stonden onder auspiciën van de Duitse luchtmacht.

De officier liep enkele minuten lang voor ons heen en weer, bekeek ons zorgvuldig en hield toen stil om ons in vloeiend Engels toe te spreken. Zijn welkomstwoord sterkte onze moreel bepaald niet. Door onze deelname aan de aanvallen op Duitsland, waren we niets minder dan moordenaars van onschuldige vrouwen en kinderen, volgens hem. Deze tirade duurde enkele minuten voordat hij in het Duits een aantal commando's gaf en we werden afgemarcheerd naar wat bleek een aantal individuele cellen. De deur werd dichtgeslagen en we werden achtergelaten om over onze situatie na te denken. Hoewel het buiten een warme dag was, stond binnen in de cel de verwarming aan en het duurde niet lang of het begon zijn effect te hebben. Helaas kon ik mij niet van alle kleding ontdoen, want alles wat er tussen mij en moeder natuur zat was dit

dikke wollen binnenpak, en ondanks dat ik de overal had opengeritst begon ik hevig te transpireren. Geruime tijd later, het moet vroeg in de avond geweest zijn, werd er een bord met wat brood en iets wat leek op een rond kaasje aangeboden via een klep in de deur, samen met een tinnen mok met "koffie". Het dienblad werd weer weggetrokken, de klep werd gesloten, en ik was eens te meer alleen met mijn gedachten. Snel begon ik van deze zogenaamde maaltijd te eten. Het brood was droog en was moeilijk door te slikken, maar het ronde kaasje was weezinwekkend zowel qua smaak als qua geur. Na de eerste hap legde ik het weg.

Heel attent hadden mijn ontvoerders mij voorzien van een kinderbedje met een deken en een met stro gevulde matras. Uiteindelijk ging ik liggen en probeerde te slapen. Ondanks de hitte, heb ik kunnen slapen en werd ik wakker terwijl ik zag dat er daglicht kwam door een klein venster, te hoog om iets door te kunnen zien, behalve een klein stukje blauwe lucht. Tweemaal daags verscheen mijn rantsoen op de klep in de deur, een eentonig dieet. Tijdens deze periode van eenzame opsluiting, sprak ik met niemand zelfs wanneer het nodig was om naar het toilet te gaan, was de reis heen en terug in complete stilte.

Het moet na bijna een week zijn geweest, met de verwarming nog steeds op vol, toen de deur openging en twee bewakers me uit de cel porden en me begeleidden naar een kantoor waar ik nog maar eens werd ondervraagd. Dit keer wel met een verschil. Op het bureau, waarachter een wat oudere officier zat, stond een lucht radar set en een radiobaken set, bij ons beter bekend als "H25" en "G-Box", beiden navigatiehulpmiddelen die in alle vliegtuigen van de *Pathfinder*

Dulag-Luft. Kriegsgefangenenkartel. 14-8-44

*In kamp Dulag Luft
(Durchgangslager
der Luftwaffe) in
Oberursel bij Frankfurt
in Duitsland kreeg Bill
Cottam op 8 augustus
1944 zijn krijgs-
gevangenenkaart.
Bron: teunispats.nl*

Force (PFF) werden ingebouwd. Ze moeten de uitdrukking op mijn gezicht hebben geregistreerd bij het zien van deze twee voorwerpen, omdat we bij de RAF uitdrukkelijk instructies hadden kregen dat, als we het vliegtuig moesten verlaten in geval van nood, deze twee voorwerpen moesten worden vernietigd door het laten ontploffen van een kleine explosieve lading. De eerste vraag aan mij was of ik de twee objecten kon herkennen? Onwetendheid spelend, schudde ik mijn hoofd, maar mijn ondervrager was ook niet gek, en hij zei dat ik als navigator volledig vertrouwd met ze zou moeten zijn. Gedurende het gehele verhoor richtte mijn ondervrager zich voor zijn onderzoek op een rustige manier op mij, met niets van de pesterijen-tactiek die we in Antwerpen hadden gehad. Dit was een meer subtiele manier om naar informatie te speuren. Tussen de beleefdheden door werden vragen gesteld over mijn squadron, mijn commandant, en andere zaken die verband houden met de RAF. Eindelijk, na misschien een uur of langer, haalde hij een dossier uit een lade en vertelde me mijn geboortedatum, mijn huisadres, mijn naasten en het type vliegtuig dat ik had gevlogen. Achteraf terugkijkend, kon ik alleen maar concluderen dat deze informatie was verkregen uit bronnen van het verzet door een verrader. Na deze ondervraging was de volgende stap om te worden gefotografeerd voor

”identificatiedoeleinden”. Staande voor een lege achtergrond, met een stuk karton aan een touw om mijn nek waarop met krijt mijn service nummer was geschreven, werden twee foto’s genomen, recht van voren en het profiel van opzij. Het deed denken aan een crimineel die wordt gefotografeerd. Gelukkig werd slechts mijn hoofd tot aan de schouders gefotografeerd. Mijn roze binnenpak, ontsnapte gelukkig aan de opname. Dit zou onze laatste dag in het *Dulag Luft* worden, want de volgende dag vertrokken we naar het krijgsgevangenkamp. Voordat we vertrokken, werd mij een geïmproviseerd uniform verstrekt, bestaande uit een Amerikaanse jas en een RAF-broek zodat ik er tenminste uitzag als iemand die onderdeel uitmaakt van een krijgsmacht en niet als een ondefinieerbaar persoon. Onze bestemming zou zijn *Stalag Luft 7* op Bankau, hetgeen een lange treinreis betekende. Bijgevolg was een vroege start nodig. We marcheerden terug naar het station, werden opgesteld op het perron en vervolgens geteld om te controleren of het aantal bij vertrek hetzelfde was als toen we uit het centrum vertrokken, ook al was dat slechts tien minuten daarvoor. De Duitsers waren grondig, maar hoe ze dachten dat iemand had kunnen ontsnappen tijdens die korte mars door de stad was iedereen een raadsel.

Bijeengedreven in een afgesloten rijtuig was wachten het enige dat we konden doen tot de reis zou beginnen. Echter, nu bestond de groep alleen uit RAF-personeel omdat de Amerikanen natuurlijk naar een eigen kamp gaan. Als Britten onder elkaar, kwamen de gesprekken al snel op gang. Ik werd gevraagd waarom ik een *Yankee*-jas met een RAF-broek droeg en ook nog een burger-overhemd zonder boord. Mijn verhaal moest worden

verteld omdat andere RAF-mannen de ellende had moeten doormaken als ondersteuning van de invasietroepen, bij daglicht neergeschoten te worden waardoor je onmiddellijk gesnapt werd. Bijgevolg droegen zij nog steeds hun RAF-uniform, zodat hun nieuwsgierigheid over mijn kleding te verwachten was.

Uiteindelijk kwam de trein in beweging en met niets te doen behalve kijken naar het passerende landschap reisden we al snel langs vlakke landbouwgrond met af en toe een glimp van werknemers in de velden en een vreemde stad of dorp terwijl we naar het oosten reden. Het was op deze treinreis dat ik hoorde over een Amerikaanse zanger genaamd Frank Sinatra. In januari van dat jaar was hij nog onbekend, maar in de acht maanden van mijn afwezigheid was hij de rivaal geworden van Bing Crosby in populariteit!

Rond de middag, werd het gebruikelijke roggebrood met een stukje worst uitgedeeld samen met de onvermijdelijke "koffie". Rekening houdend met het feit dat een aantal van onze medereizigers nog maar korte tijd in gevangenschap verkeerden, waren de opmerkingen over het eten enigszins amusant voor degenen onder ons, die dit voer, anders kon je het niet noemen al maanden gewend waren. Hoewel het eten schraal was, was het toch beter dan niets, zoals velen van ons later zouden ervaren.

Er zit altijd wel een grappenmaker in een groep mensen, waar ze ook zijn. In onze groep was er één die plotseling riep dat er vliegtuigen naderden. We hadden visioenen om te worden beschoten met mitrailleurvuur. Het volgende moment kondigde de grappenmaker aan dat alles ok was, want het was er "een van ons", het had zwarte kruisen op de vleugels. Van toen af, klonk telkens wanneer een vliegtuig

in zicht kwam de kreet "ok, het is een van ons". Wat zou er zijn gebeurd als deze vliegtuigen wel "vijandig" waren geweest? Misschien zou ik dan dit verhaal een halve eeuw later niet hebben kunnen vertellen.

Tijdens deze dag-lange reis in de trein, ontdeedden de verhoudingen enigszins tussen ons en de bewakers. Een paar ervan spraken Engels met een uitgesproken Amerikaans accent, omdat ze een aantal jaren hadden doorgebracht in de Verenigde Staten. Dus wisten we de tijd te doden met uitwisseling over en weer van de oorlogsvorderingen.

Vreemd voor ons was dat ze nog steeds er van overtuigd waren dat zij uiteindelijk zouden zegevieren en ze maakten vage verwijzingen naar hun nieuwste geheime wapen. Aangezien de meeste van deze RAF-mannen de vorige maand nog in Engeland waren geweest en bekend waren met vliegende bommen, gaven ze in onbedekte termen uiting aan hun spot. Maar dit was blijkbaar iets waar de Duitsers volop geloof in hadden. Dat bleek, zoals we later wisten, om de V2-raket te gaan.

Inmiddels was het laat in de middag. De trein begon af te remmen en stopte bij een klein station. Hier werden we bevolen uit de trein te stappen en we stonden op het perron te kijken hoe onze trein weer wegreed. In rijen van drie vertrokken we van het station en begon de mars naar ons krijgsgevangenenkamp. Het was een kilometer of twee van het station vandaan en omgeven door prikkeldraad en wachttorens. Een grote lege vlakte strekte zich uit zo ver als het oog kon zien, met slechts een paar verspreide woningen, uiteraard boerderijen, omdat het land deels grasland en deels akkerland was.

Toen we dichterbij het kamp kwamen konden we zien dat onze aankomst was gezien door de mensen die binnen zaten en een soort ontvangstcomité werd opgesteld voor onze aankomst. We werden door een poort gemarcheerd, die onmiddellijk achter ons gesloten werd. Pas na een tweede poort waren we in het kamp. Tot stilstand gebracht voor wat duidelijk het administratieblok was, werden we toegesproken door de kampcommandant. Deze hield een korte toespraak waarin hij ons vertelde dat wat ons betreft de oorlog voorbij was en op voorwaarde dat er geen opstandig gedrag was, dat we volgens de regels van het Verdrag van Genève zouden worden behandeld, Maar zouden we het in ons hoofd halen te ontsnappen dan zou er een vreselijke straf volgen. Hierna gingen we de barak binnen, waar we opnieuw werden gefotografeerd voor archiefdoeleinden en de gegevens werden gecontroleerd. Aan het einde van deze fotosessie, was onze volgende stop het magazijn. Ieder van ons kreeg twee dekens en een Rode Kruis pakket. Nadat we opnieuw waren opgesteld, werden we nu naar de kazerneblokken gebracht. Deze bestonden uit houten

*Rode Kruis pakketten waren erg belangrijk voor krijgsgevangenen militairen. Ze bevatten voedsel, thee, koffie en sigaretten.
Bron: www.chubswar.blogspot.nl*

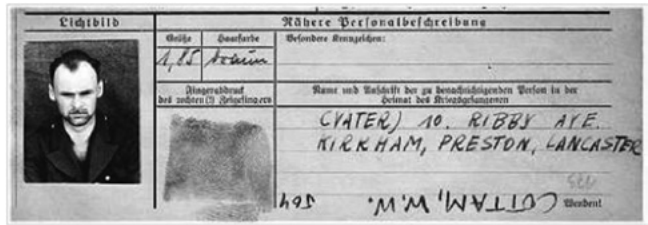
barakken met een centrale deur en een gang over de gehele lengte van het gebouw, met scheidingswanden tussen slaapruintes voor 24 man per eenheid

Terwijl de namen werden opgeroepen, werd aan elke persoon een kamer toegewezen. Het was tijdens deze verdeling dat Paddy en ik uit elkaar werden gehaald en ingekwartierd op enige afstand van elkaar, hoewel we de elkaar de volgende dag alweer spraken. De eerste indruk van onze nieuwe onderkomens maakte ons niet vrolijk. De stapelbedden hadden houten dwarslatten waarop een stromatras en een cilindrisch strokussen, beiden van zeer twijfelachtige kwaliteit. Niet bepaald het *Waldorf*-Hotel maar in ieder geval putte ik er voldoening uit te weten dat het niet meer nodig zou zijn om met een oog open te slapen, in de verwachting in het midden van de nacht te worden gewekt voor de een of andere controle. Na aanspraak te hebben gemaakt op het bovenbed, ging ik naar buiten om te zoeken naar mijn metgezel van zoveel voorbije maanden. Hij had net als ik een bovenste bed gevonden en was klaar om zijn Rode Kruis pakket te openen, nieuwsgierig om te zien wat er in zat. Wat betreft de inhoud, kan ik niet alle details uit mijn geheugen meer opdiepen, maar ik herinner me de sigaretten, de thee, koekjes hard als rotsen en ik denk dat er ook een beetje jam was en niet te vergeten een pyjama. Niet veel in kwantiteit, maar in ieder geval zou het een beetje variatie toevoegen aan ons hoofdvoedsel.

Vooralsnog hadden we geen idee van het leven in een krijgsgevangenkamp, maar we waren er al snel achter dat er geen centrale keuken was. Diverse kleine groepen bundelden hun krachten door om de beurt een maaltijd te maken door koks uit de eigen geledingen

Dit maakte effectief een einde aan de relatie tussen mij en Paddy omdat het, behalve voor overleg in het kamp, voor geen van ons twee handig was om zich voor de maaltijden bij de andere groep aan te sluiten. Dus zijn we helaas geleidelijk uit elkaar gegroeid. Op die eerste middag hebben we samen een wandeling door het kamp gemaakt om te zien waar we terechtgekomen waren. Behalve de hoge prikkeldraad-omheining en de wachttorens, was er een enkele streng prikkeldraad ongeveer een meter boven de grond en op 4 tot 5 meter afstand binnenlangs de hoge prikkeldraad-omheining. Dit was de grens van onze vrijheid. Niemand mocht voorbij die draad zonder toestemming van de bewakers of anders! Een ander ding dat onze aandacht trok, was een handpomp, in het midden van het kamp die vermoedelijk water trok uit een geboorde put. Deze pomp bleek de enig beschikbare bron van water voor ons te zijn: we dronken het, wisten ons eronder, we wisten er onze kleding enigzins mee. Het was in feite de belangrijkste plek in het kamp. Een andere plek die we ontdekten bij onze rondwandeling was de latrine. Extreem primitief, was de enige passende beschrijving. Twee grote boomstronken waren in de grond gegraven en over deze twee stronken lag een gladgemaakte dunnere boomstam, en daarachter was een kuil van zo'n meter breed en ongeveer 3 meter diep. Ondanks een gulle bestrooiing met kalk, was de stank verschrikkelijk. Later raakten we nogal gewend aan het beeld van een rij van gevangenen gezeten op de boomstam met de wind die vrij rond hun achterkanten kon waaien, onspannen pratend terwijl zij hun behoefte deden. De privacy van een hokje met een deur die op slot kon, was iets uit een ver verleden.

Nadat we de ronde over het terrein hadden voltooid, gingen Paddy en ik terug naar onze respectievelijke barakken.

Helaas zag ik met het verstrijken gaan van de dagen Paddy steeds minder. Slechts af en toe ontmoetten we elkaar om een paar woorden te wisselen. Vanaf deze tijd waren we beiden druk met de omgang met de nieuwe mensen in onze eigen barak.

Het was eind augustus toen ik aankwam bij Stalag Luft 7. Het weer was perfect, blauwe lucht elke dag en een warm zonnetje. De mensen die voor mij aangekomen waren, hadden zich al enigszins georganiseerd. Er was een zogeheten “Sport Instructeur” aangesteld, zogenaamd om evenementen te organiseren om gevangenen bezig te houden met het doen van gymnastiek of het uitvoeren van sporten. Vanzelfsprekend dat hij ook bij onze slaapzaal kwam vragen over welke sporten we ervaring mee hadden, indien van toepassing. Zo kwam het dat ik al snel mezelf terugvond in het voetbalteam, partijtjes spelend tegen andere barakken. We hadden een voetbal en doelpalen, vier stokken in de grond voor de paaltjes, maar verder waren een bal en schoenen alles wat we hadden op dat moment. De moeilijkheden ontstonden bij de eerste wedstrijden al met het kunnen herkennen van de leden van het eigen team omdat beide teams gekleed waren in soortgelijke kleding; luchtmachtblauw met bretellen over onze overhemden.

*De krijgsgevangenaart van Bill Cottam in Stalag Luft 7, in Bankau.
Bron: teunispats.nl*

Een andere hobby die heel populair werd, was honkbal. En de Engels versie, meer als “Rounders” gespeeld met een honkbalknuppel.

Het was in het begin van mijn verblijf in Bankau dat het hele kamp geschokt werd door een tragische gebeurtenis. Ongeveer halverwege de ochtend was het luchtalarm begonnen te jammeren. Het kampbewakers dreven ons onmiddellijk bij elkaar en sloten ons op achter de deuren van onze barak, vermoedelijk om ervoor te zorgen dat niemand ontsnapte als er eventueel verwarring ontstond. Hoewel we aandachtig luisterden, waren er geen vliegtuigen te horen. Misschien een uur of zo verstreek en de “gevangenen” begonnen enigszins lastig te worden. Geen vliegtuig te zien en het tijdstip voor het middagmaal was zo goed als voorbij. Toen klonk duidelijk het alles veilig signaal uit de sirene. We zijn er nooit volledig achter gekomen wat er precies daarna gebeurde. Er werd iemand gezien die schreeuwend uit een van de barakken kwam rennen. Plotseling was er het scheurende geluid van een gewerschot. De man zakte in elkaar, ingevolge een schot in de rug. Er waren veel vragen. Waarom kwam

hij plotseling naar buiten gerend en waarvoor? Zat die barak-deur niet op slot? Wilde hij slechts naar de latrine? Was hij degene die de rantsoenen voor zijn hut moest verzamelen?

De reden bleef een raadsel, maar de relatie tussen gevangenen en bewakers bleef hierna voor vele dagen gespannen. Het leek erop dat in dit geval het lot een wrede rol had gespeeld. Ongetwijfeld had deze man luchtdoelgeschut ofwel aanvallen van vijandelijke vliegtuigen overleefd, en als je dan in de betrekkelijke veiligheid van een kamp door een raadselachtig schot toch sneuvelt, dan is dat hard. Het bestaan was op dit moment nog niet al te slecht. Door het weer konden we de hele dag buiten zijn en er was voldoende eten, terwijl dat nog werd versterkt met de inhoud van het Rode Kruis pakketten. De waterpomp was een godsgeschenk na een voetbalwedstrijd. De teams stonden in de rij voor een beurt onder het ijskoude water terwijl een teamgenoot aan de pomp zwengelde. De eerste schok van koud water benam je de adem, maar daarna tintelde je helemaal en voelde je je fris en klaar om opnieuw te spelen.

###

advertentie

**VERTROUWDE
NAAM,
NIEUW ADRES!**

PETER PRUMMEL
NOTARISKANTOOR

Boslaan 19 | 8302 AA Emmeloord | telefoon 0527-617447
www.notarisprummel.nl | info@notarisprummel.nl